

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF CLASSICAL AND MODERN PHILOLOGY

Volume 113

БЪЛГАРСКА ТРАНСКРИПЦИЯ И ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ НА ПОРТУГАЛСКИ ИМЕНА

ВЕСЕЛА ЧЕРГОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

BULGARIAN TRANSCRIPTION AND TRANSLITERATION OF PORTUGUESE NAMES

Резюме. Студията разглежда фонетичните, фонологичните и прозодичните особености на съвременния португалски език, като се извеждат научно обосновани правила за пренос на португалски имена със средствата на графичната система на съвременния български език и съобразно българския фонетичен и акцентологичен регистър. Дефинират се различните средства за пренос на чужди имена с цел да се открие сред тях ролята и взаимодействието на транскрипционния и транслитерационния принципи. Предлага се преглед на научната литература по въпросите на междуезиковата транскрипция, анализират се методите им и резултатите от приложението им, като се онагледява необходимостта от въвеждане на насоки, целящи преодоляването на съществуващата непоследователност в българската транскрипция на португалски имена.

Ключови думи: българска транскрипция, българска транслитерация, португалски имена, португалска фонология и акцентология

Abstract. The study examines the phonetic, phonological and prosodic features of the modern Portuguese language by scientifically deriving sound rules for the transfer of Portuguese names with the features of the graphic system of the modern Bulgarian language and in accordance with the Bulgarian phonetic and accentuation register. Different means of

transfer of foreign names are defined in order to highlight among them the role and interaction of the principles of transcription and transliteration. A review of the scientific literature on the issues of interlingual transcription is offered, their methods and the results of their application are analyzed, illustrating the need to introduce guidelines aimed at overcoming the existing inconsistency in Bulgarian transcription of Portuguese names.

Keywords: Bulgarian transcription, Bulgarian transliteration, Portuguese names, Portuguese phonology and accentuation

Винаги трябва да се помни, че транскрипцията на имена е повече проблем на българския език и по-малко на чуждия език (Данчев 2010: 53).

Българската транскрипция и/или транслитерация¹ на португалски имена не затормозява българите изобщо, а само относително ограничената група сънародници с познания по езика. Несведущата родна публика доверчиво приема, че авторът на "Габриела, карамфил и канела" се казва Жоржи Амаду, като интуитивно адаптира кирилизирания графичен образ към акцентни модели от родния език (Пацева 2012: 15-18; Пацева 2018: 111-116) или социално утвърдени отклонения, заложили културно-исторически под влияние на чуждо посредничество (Парашкевов 2015: 34). В процеса на усвояване на декларативните и процедурните знания (Пацева 2018: 106) по португалски език се достига до осмислянето на Жорже Амадо като лексикално единство от „морфеми, метрична рамка и сегментно съдържание“ (Пацева 2018: 106) и до откритието, че писателят е един „обичан“ Жорже, а не рима на „какаду“. В този смисъл неприязънта към деформираното на кирилица чуждо име идва с познанието за чуждия език, а колкото по-задълбочени са лузофонските знания и умения, по-ярко изпъкват трудностите пред това на пръв поглед семпло и почти незначително занимание като предаването на чужди имена чрез символите на българската графична система. Що се отнася до португалистиката, а може би не само, то е поле за страсти и дори яростни вражди. Дали да транслитерираме, или да транскрибираме? Дали транскрипцията да изразява всички алофонни разновидности на сегментите на полицентричния език, или да се придържа към фонологичното им съдържание? Дали морфологичната структура и информация, кодирана в акустичния образ на чуждите собствени и нарицателни имена, има отношение към преноса им на български език? Каква е ролята на сричковия и акцентния строеж на чуждите думи за транскрипцията

¹ Настоящата студия е част от дейностите и очакваните резултати по проект на ФСлФ и ФКНФ при СУ „Свети Климент Охридски“ с название „Прозодични аспекти на българския език в съпоставителен план с други езици с лексикално акцентуване“, ръководител доц. д-р Мирена Пацева-Момова, в рамките на „Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания – 2019“ към Министерство на образованието и науката, договор КП-06-Н40/11 / 12.12.2019.

и транслитерацията им? Каква тежест имат българските правописни правила и общоприети модели на възприемане на екзоними?

На тези и други въпроси студията се стреми да потърси и предложи отговори без неуместни изблици на емоции, а въз основа на възможно най-обективна аргументация, основана на научни принципи и подходи.

Въведение в темата и преглед на становищата

Преносът и изговорът на чужди имена е интересувал българската културна и езиковедска общност отдавна. Андрейчин пише:

За пръв път през 1929 г. писателят Кирил Христов поставя на разглеждане този въпрос в една кратка статия (наречена непретенциозно от самия него „бележка“) под заглавие „За транскрипцията“ в сп. Родна реч, г. II, кн. 5, стр. 230–232. Той разглежда бегло и откъслечно някои въпроси, като прави сравнение с по-неточното предаване на чужди имена в други езици. Засяга и въпроса за транскрипцията на български имена с латиница. Правилна е мисълта на автора, че „транскрибирайки разумно, ние имаме възможност да научим нашето образовано общество да произнася чуждите собствени имена по-вярно, отколкото френците и италианците произнасят немски и английски имена, немците и англичаните – френски и руски и пр. И трябва да използваме тая възможност! (Андрейчин, Вългенов 1974: 7–8).

Стремежът на Кирил Христов към „разумна транскрипция“, която да позволи „по-вярно“ произношение на чуждите имена, извежда някои основни аспекти на процесите по транскрипция и транслитерация. Един от тях е свързан с контрастивното отношение между графичната и фонетичната система. От тази гледна точка графичните системи, включително и българската, имат своите сегментно-прозодични ограничения, така че колкото и да ги разпъваме, не могат да отразят задоволително фонетичното разнообразие на португалската реч, а и на почти всяка друга чужда реч, нито успяват да възпитат в правилно чуждоезиково произношение невладеещите чуждия език, за които е далеч по-съществено чуждото име да е грамотно и нееднозначно изписано според родния им правопис. Графичната система на майчиния ни език няма свойството (или поне в синхрония фонетичната ѝ мотивация е относителна) да отразява акустичните реалности на фонетичния регистър, а още по-малко фонетичните регистри на чужди езици. Графична система като латиницата, която обслужва множество фонетични регистри, не страда от проблема за транскрипция на имената между тези езици, но това не помага на ползвателите ѝ да произнасят адекватно чуждите имена. Може би неволно цитатът изтъква и друг аспект на българската транскрипция на чужди имена, а именно, че тя представлява контрастивното изследване на две фонологични и прозодични системи (в случая, португалска и българска). А също така и фактът, че

„по-вярното“ произнасяне на чуждите имена е подход за въвеждане на чуждите думи в българския език, чрез който те се превръщат в негов лексикален запас и стават подвластни на процесите по асимилиране на заемки.

Андрейчин, Вългенов и авторският колектив (1974) си поставят изключително амбициозна и мащабна задача, извеждайки правила за българска транскрипция на чужди имена от славянски, романски, германски, класически, балкански, угрофински, източни и далекоизточни езици, като португалският език не е подминат, макар указанията да са твърде противоречиви и дори подвеждащи. Трудът прави първа крачка към изработване на научно-практически подход към тази дейност и вероятно стимулира изготвянето на поредица теоретико-приложни монографии, посветени на отделни езици: Андрей Данчев, *Българска транскрипция на английски имена*, четвърто издание от 2010 г. (първо издание от 1977 г.); Иван Кънчев, *Българска транскрипция на испански имена*, от 2000 г.; Борис Парашкевов, *Българска транскрипция на немски имена*, от 2015 г. Следва да се подчертае, че темата за българския пренос на чужди имена се засяга в трудовете по българска фонетика и фонология (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 273–283; Иванов 1996: 111–113; Бояджиев, Тилков 1997: 275–278; Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: 315–327) и в разработки и речници на Института за български език при БАН (БАН 1988, 2002, 2012), както и в нормативната уредба (Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език на министъра на териториалното развитие и строителство).

Установи се, че българската транскрипция на португалски имена е застъпвана целенасочено в няколко статии: Тома Томов (1965), Теодора Атанасова (1974), Маргарита Дренска (1989), Румен Стоянов (2014). Освен това повечето монографии по българска фонетика и фонология, както и изданията на Института за български език при БАН, изказват становище относно кирилизиранияте португалски имена поне що се отнася до графичното отразяване на фонетичната редукция на <o> в неакцентувана сричка. Основната част от изследванията (Томов 1965; Атанасова 1974; Дренска 1989) застъпват краен фонетичен принцип, наблягащ на графичното изразяване на алофонните различия, продиктувани от диатопични или позиционни варианти на сегментите. В резултат се наблюдава разнопосочност и непоследователност в транскрипционната практика, тъй като имената на публични личности или географски обекти от лузофонския свят се предават с различни кирилизирани варианти. Стоянов (2014: 154) изразява мнението, че българската транскрипция на португалски имена е маркирана от „безпринципност, субективизъм, налучкване“ и проблемите ѝ биха били преодоляни, ако се даде превес на транслитерацията над транскрипцията.

Ако се върнем към относително невинния пример с Жорже Амадо, ще изпъкнат поне няколко от нерешените случаи в практиката на българската транскрипция и/или транслитерация на португалски имена. Фонетичната транскрипция на имената на писателя в бразилската правоговорна норма е

следната: Jorge Leal Amado de Faria ['zɔvzi lɛ'aw v'madu dʒi fɛ'riɐ]. В лузо-африканската правоговорна норма² фонетичната транскрипция на името му претърпява следната промяна: ['zɔvzɔ li'at v'madu dɔ fɛ'riɐ]. С това не се изчерпват алофонните му реализации, но дори и тези две стигат, за да се постави въпросът докъде се простира транскрипцията и трябва ли тя да отразява диатопичните, диафазичните и диастратичните разслоения на акустиката? Трябва ли да присъства в културното ни пространство този автор с две имена *Жоржи Леау Ъмаду джи Фърия³ и *Жоржъ Лиал Ъмаду дъ Фъриъ? Или ще направим „разумна транскрипция“, която да се съобрази с фонологичните единици на езика, с графичния образ на оригинала и със спецификата на българската правописна и правоговорна традиция и норма: Жорже Леал Амадо де Фария? Все пак името на бразилския писател е силно пощадено от графични интерпретации, тъй като трайно е възприето като Жоржи Амаду и може да се счете за „традиционна за българския език форма“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 4).

С такава съдба не би се похвалил португалският му събрат по перо и носител на Нобелова награда за литература Жозе Сарاماго, чието име във фонетична транскрипция има следната акустична форма José Saramago [ʒu'zɛ sɐrɐ'maɣu], а книгите му са били издавани на български език под авторството на Жузе Сарاماгу, Жозе Сарاماгу, Жузе Сарاماго и, за наша радост, Жозе Сарاماго (вж. Стоянов 2014: 153–161)⁴. Ако методът на транскрипцията се доведе до крайност, би следвало да го изпишем като Жузе Съръмагу, при което остава неотразена интервокалната аспирация на звучния веларен, неносов оклузив [ɣ]. Дали обаче това не е някакъв „екстреман фонетизъм“, който снема естетиката⁵ от образа на кирилизираното португалско име и близостта му с оригиналната графика?

Авторът на бестселъри José Rodrigues dos Santos, е представен на българската публика като Жозе Родригеш душ Сантуш. Първите две имена на писателя следват една транскрипционно-транслитерационна логика на запазване

² Възпремам термина *лузоафриканска норма* (Кашелейро, Корея 2007), защото обединява книжовната норма на Португалия, прилагана също в африканските португалоезични държави Ангола, Мозамбик, Гвинея Бисау, Сао Томе и Принсипе, Кабо Верде, макар че те също бележат алофонни вариации.

³ Със знак * се отбелязват транскрипционните варианти, които не смятам за препоръчителни, независимо че може да се срещат в публичното пространство.

⁴ С похвалното усилие на Вера Киркова и издателство Колибри се въвежда ред в полза на „разумната транскрипция“.

⁵ В рецензията си доц. д-р Маргарита Димитрова от ССБЕ на ИБЕ при БАН съвсем правилно отбелязва, че критерии като „естетически вид“ и „елегантност“ на португалската дума са „несъществени от различни гледни точки: защото не съществуват в процесите на транскрипция/транслитерация или защото са неразпознаваеми от носителите на българския език“. Възможно е да са от значение само за българските специалисти по португалски език, но според мен имат отношение към естетическата функция на езика (вж. Данчев 2010: 50–53).

на графичната близост с оригинала при предаване на фонетичното съдържание със средствата на българската графична система, а вторите две – друга логика, а именно на графично отразяване на редукцията на португалските неакцентувани гласни, като се набляга само на гласната [o], при това само в две от имената – душ Сантуш. Въпросната редукция засяга и първите две, което е видно от фонетичната транскрипция [zu'ze Rud'riɣəʃ duf'sẽtuʃ].

Генералният секретар на ООН – António Guterres ([tõ'niw gu'tɛRɐʃ], в лузоафриканската норма, и Antõnio Guterres [ẽ'toniw gu'teris] в някои от бразилските му фонетични версии) е претворен на кирилица в някаква смесица от европейско-бразилско произношение, която трудно би се срещнала в действителен диатопичен ареал на съвременния португалски език – Антониу Гутериш⁶. Генералният секретар на ООН бива назоваван в българските медии⁷ също така *Антониу Гутерриш, *Антониу Гутерис, *Антониу Гутейриш и други. А ако се приложат последователно изискванията на Института за български език при БАН и се отчете фонологичната стойност на сегментите, би следвало да се предава нееднозначно като Антонио Гутереш.

Португалският писател Aquilino Ribeiro [eki'linu Ri'βejɾu], който може би не е толкова известен сред българската публика, също страда от хетеронимия и непоследователност във виртуалното пространство: *Акилину Рибейру, *Акилино Рибейру, *Акуилино Рибейро. В някои варианти личи откровено невежество (Акуилино), тъй като графичното <u> няма фонетична стойност, както е видно от фонетичната транскрипция по-горе. В други (Акилино Рибейру), малкото име на писателя не отразява графично редукцията на неакцентуваната гласна в краесловие, но фамиленото му име набляга на нея, като предава <o> чрез <u>. В трети (Акилину Рибейру) редукцията на краесловно, неакцентувано <o> е последователно пренесена като <u>, но редукционните процеси при останалите неакцентувани сегменти и регресивната дисимилация в дифтонга <ei> [ej], изобщо не са загатнати. Ако се приложи последователно принципът на транскрипция въз основа на фонетичните еквиваленти („радикален фонетизъм“ по Андрей Данчев 2010: 54), би следвало името да се кирилизира така: *Ъкилину Рибайру, но с уговорката, че произнесено от бразилска аудитория или споменато в бразилски източник ще се изпише съответно: *Ъкилину Рибейру. Ако се приложи принципът на транскрипция въз основа на фонологичните еквиваленти, съчетаващ хармонично транскрипцията и транслитерацията и съхраняващ връзка с графичния образ на оригинала, името на писателя би изглеждало на кирилица така: Акилино Рибейро.

⁶ Същата съдба сполита и името на министър-председател от близкото минало на Португалия – José Sócrates, предаден като Жозе Сократеш, вместо Жозе Сократеш (<http://dnes.dir.bg/news/koruptzia-portugalia-izmami-zhoze-sokrati-17866696> – посетен на 20.03.2017).

⁷ За това алармираха студенти от специалност Международни отношения към Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, изучаващи френски език, през декември 2019 г.

Очертаната картина налага извода, че е необходимо да се преосмислят някои постановки на българската транскрипция на португалски имена. И отговорността за това е на академичните специалисти по португалски език и лузофонски култури от специалност Португалска филология към Катедрата по испанистика и португалистика на Факултета по класически и нови филологии към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, съгласувано с Института за български език на Българската академия на науките⁸. Наложително е да се установи последователен, научно обоснован подход, съобразен с фонетичните, фонологичните, прозодичните особености и графичната система на съвременния португалски език, както и на всички останали фактори, взаимодействащи си в процеса на транслитерация и транскрипция с българския фонологичен, прозодичен, графичен и правописен регистър.

I. Транскрипция и транслитерация – взаимозависимост и допълване

БАН (2012: 30) регламентира няколко метода за пренос на чужди имена на български език, а именно: транскрипция, транслитерация, превод, установена по традиция форма или възпроизвеждане на оригиналната графика. Препоръчително е да се прилагат в посочения ред, но всеки от тях е допустим и желателен съобразно целите и контекста. Съгласно чл. 4 от Наредба № 6: „При предаването на чуждите географски имена с предимство се ползват принципите на транскрипцията, в редки случаи – на транслитерацията и превода, като във всички случаи се спазват традиционните за българския език форми на чуждите имена“.

Преводът като подход не е застъпен в студията, защото практиката да се превеждат географски имена е ограничена с Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. Съгласно разпоредбите на чл. 15, ал (4) от Наредба № 6 традиционните имена на острови Зелени нос се заменят с острови Кабо Верде. Преводът се прилага задължително при съставни географски имена, съдържащи прилагателните „северен, южен, източен, западен и централен“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 15, ал. 6), а също така и при традиционни имена на „географски обекти, утвърдили се в езиковата практика в преводна или полупреведена форма (нос Добра Надежда /англ. Cape of Good Hope/⁹, Огнена земя /исп. Tierra del Fuego/, Скалистите планини /англ. Rocky Mountains/, Нова Каледония /фр. Nouvelle Calédonie/,

⁸ Изведените препоръки за българска транскрипция на португалските имена, изложени в края на студията, са обсъдени с научния екип на специалност Португалска филология чрез анкетни карти и дискусия, състояла се на 13.09.2017 г. Обсъдени са на заседание на Секцията за съвременен български език към Института за български език при БАН на 29.01.2018 г., като бележките от заседанието на ССБЕ при ИБЕ и рецензията на доц. д-р Маргарита Димитрова от 24.01.2018 г. са застъпени в студията.

⁹ На португалски език: Cabo da Boa Esperança.

Великобритания /англ. Great Britain/ и др.)“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 15, ал. 5). За целите на българския превод на португалоезични литературни творби обаче преводният подход може да се окаже най-подходящата форма за пренос на имената на художествени герои, исторически личности, географски обекти или културни забележителности. Това означава, че макар да не е предпочитан и насърчаван, преводът на собствени имена не е изключен от езиковата практика и се съобразява изцяло с естеството и целите на българския пренос на чуждото име.

Що се отнася до традиционните форми на чужди имена в културния и енциклопедичния запас от знания на българското общество, името на Лисабон, столицата на Португалия, представлява такова географско име, както и Бразилия, вместо *Бразил или *Бразиу, Мозамбик, вместо *Мосамбике, *Мосамбик или *Мосамбики, Фарнандо Магелан вместо *Фернан, *Фернау или *Фернао *ди/де/дъ Магалийнш, или Магалийнш, или пък *Мъгъляй(н)ш. Съхраняват се традиционно навлезлите в българския език форми, освен ако „при официални препоръки от съответната страна“ традиционните имена не „се заменят с транскрибирани оригинални форми“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 4 и чл. 15, ал. 4 и 5). Когато обаче не представляват традиционна форма на географско име, а влизат в състава на лични имена или псевдоними, например в името на писателката Irene Lisboa, трябва да се вземе адекватно решение за използване на традиционната форма Ирене Лисабон или за транскрипция на съскаво-шушкатав архифонема /S/ в съвременния португалски език – Ирене Лисбоа (транслитерация по графемния образ на съскаво-шушкава архифонема /S/), Ирене Лишбоа (транскрипция по неутрален алофон на съскаво-шушкавата архифонема /S/ в краесловие и пред пауза, или в средисловие пред беззвучна съгласна), Ирене Лижбоа (транскрипция по алофон на съскаво-шушкавата архифонема /S/ в кода при звучна съгласна в онсет на следваща сричка). На този въпрос текстът се спира по-долу.

Настоящата студия съсредоточава вниманието си върху транскрипцията и транслитерацията, защото този вид пренос на антропоними, топоними и нарицателни имена на културни явления (напр. фадо, азулежо, морна и др.) от лузофонския свят предлага нерешени проблеми, а същевременно обслужва широк спектър от енциклопедични, публицистични, технически, административни, научни и художествени текстове. Не се разглежда предаването на собствените имена в документи, свързани с установяване на самоличността и с правни последици за физическите и юридическите лица, защото те се регламентират от нормативни актове за транслитерация¹⁰, като самите лица имат право да изберат транскрипционния или транслитерационния подход.

¹⁰ Има се предвид Законът за транслитерацията (изм. ДВ. бр.98 от 13 Декември 2019 г.), както и други регламенти и езиковедски изследвания (БАН 2012: 37–39, Жобов 2007), имащи пряко отношение към методите и критериите за транслитерацията на български имена с графичните средства на латиницата, които според мен косвено се съотнасят с ме-

Така се оказва, че най-застъпеният в приложно и институционално отношение модел за предаване на чужди имена на български език е транскрипцията. Означава ли това, че тя влиза в някакво противоречие с транслитерацията? Или може да се приеме, че двата подхода взаимно се допълват и представляват двете страни на една и съща „монета“?

Кънчев (2000: 13) отбелязва, че „транскрипцията и транслитерацията не са противоположни начини за предаване на имена от един език на друг, а две взаимнодопълващи се страни на междуетиковата практика“. Тази практика съдържа елементи на фонетико-фонологична компаративистика и приложна лингвистика.

Данчев отбелязва следното:

Явно е, че преди да утвърдим дадена транскрибирана форма, трябва да я огледаме внимателно от всички страни. Изобщо това е сфера на езикова дейност, където специалистите – езиковеди и преводачи – трябва да бъдат извънредно предпазливи.

Изпъква и обстоятелството, че отношението към транскрипцията на лица, които владеят съответния чужд език, често е различно от това на лица, които не го владеят, и че двуезичните информатори не винаги дават най-добрите преценки по отношение на транскрипцията. Така например особено подчертана склонност към красен фонетизъм проявяват някои млади специалисти, вниманието на които все още е насочено към овладяването на чуждия език, а това е свързано с някои явления от психолингвистично естество. [...] На практика именно такива лица стават най-често проводници на тесния или радикалния фонетизъм, който не държи сметка за фонологичните и за графеморедните особености на езика-приемник. [...] Транскрипция, която не е обвързана с особеностите на езика-приемник, обикновено се отразява неблагоприятно върху графическата естетика и оттам върху четивността на текста (Данчев 2010: 54–55).

В подкрепа на цитата бих посочила, че непортугалистите сякаш успяват да предадат португалските имена по-сполучливо. Името на Жозе Моуриньо е предадено правилно и естетично от преводача от английски език на биографичната му книга. Името на Педро Ейраш – млад португалски писател и драматург, автор на пиесата „Писмо до Касандра“, която се поставя в театър „Българска армия“, е предадено правилно и естетично от преводача на пиесата – Наташа Колевска, през френски език.

Все пак с какво съдържание се използват двата термина – транскрипция и транслитерация – в съвременната езиковедска литература, посветена на въпросите на кирилизането на чуждите собствени имена? По какво точно се отличават и си приличат двата подхода? Необходимо ли е да се търси строго разграничаване между тях и задължително да се избира или единият, или другият?

тодите и елементите на транслитерация при обратния процес: български пренос на чужди имена.

II.1. Транскрипция

Терминът *транскрипция* означава процес по отразяване на фонетичното или фонологичното съдържание на думи и изказвания чрез специални графични символи, които не представляват букви, нито графеми и не се ръководят от правописни правила, а съставляват универсален графичен код от символи за фонетично описание, представен от Международната фонетична азбука (IPA) или други системи. В този смисъл същинската транскрипция е фонетична и отразява фонетичната (фонна и алофонна) реализация на звуковете и техните съчетания в рамките на морфосинтактичните структури. Фонологичната транскрипция не отразява реални звукове (т.е. артикулаторни и акустично-перцептивни единици), а функционални лингвистични единици – фонеми и архифонеми.

Очевидно българската транскрипция на чужди имена не изразява съдържанието нито на фонетичната, нито на фонологичната транскрипция, защото се свързва с *предаването на имена от една графична система в друга графична система, като се стреми да държи сметка за фонетичното съдържание на графичните знакове в езика-източник и в езика-приемник*. По тази причина учените прибегват до уточняващи термини като „практическа транскрипция“ (Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: 315; Бояджиев, Тилков 1997: 275 и др.; Иванов 1996: 111), „оперативна транскрипция“ (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 273, Парашкевов 2015: 10–11) или „междуетникова транскрипция“ (Данчев 2010: 29). Именно тази междуетникова транскрипция е дефинирана като „предаване на звуковия състав на чужди имена със средставата на приемащия език“ (БАН 2012: с. 30). Изтъква се, че:

За разлика от механичното включване на чуждото име в съответния език и от транслитерацията практическата транскрипция¹¹ на имената се основава на изговора, а не на писмената форма на чуждото име в съответния оригинален език (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 273).

Практическата, или междуетникова, транскрипция обаче не може да избяга от спецификата на графичната система и отразява фонетичните характеристики долу-горе непълно и приблизително като всяка графична система. Португалската азбука се ръководи от правописни и акцентологични правила, които много рядко отразяват фонологичните опозиции по отвореност и затвореност на гласните в ударена позиция (molho ['mɔlu] и molho ['mo.lu]; lobo ['lɔβu] и lobo ['loβu] и др.), а в други случаи използват по няколко буквени съчетания – диграфи, за обозначаване на една и съща носова гласна (<ã> lã и <am> campro или <an> canto за обозначаване на носово [ẽ]) или един и същ носов дифтонг (<ão> cão и <am> cantaram за обозначаване на носовия дифтонг [ẽw]). Как би

¹¹ Експандираният шрифт в цитата е избор на авторите.

могло да се очаква от българската графична система да отрази подобни разлики, които дори не са част от фонетичния и графичния ѝ регистър?

Бояджиев (2005: 92) тълкува транскрипцията като своеобразно съпоставително изследване, при което „фонетичната близост се пречупва през фонологичната. При съпоставителния анализ се използва фонемата като по-широка обобщаваща единица, а не един или друг неин алофон“, а това наблюдение е особено важно за принципите на предаване на диатопичните варианти на имената при междуезиковата им транскрипция. Данчев също подчертава, че „на транскрипцията на имена не може да се гледа като на чисто фонетична задача. Напротив, това е комплексна дейност, която се влияе от много фактори, съотношението между които трябва да се преценява внимателно при всяко отделно име“ (Данчев 2010: 87). Авторът обосновава фонологичната, а не алофонната основа на междуезиковата транскрипция, което автоматично пресмисля необходимостта от графично изразяване на диатопичните алофонни варианти. Възприемането на фонологичния принцип на българска транскрипция означава, че чуждоезиковите артикулаторно-акустични и прозодични единици се възприемат и предават графично на български език през призмата на абстрактните им фонологични параметри.

II.2. Транслитерация

Терминът *транслитерация* на собствени имена от чужди езици се свързва с пренасянето на морфосинтактични структури от една графична система в друга графична система и се дефинира като „предаване на буквения им състав със съответните букви от българската азбука“ (БАН 2012: 33). Същността на транслитерацията се състои в „заместването на графеми, т.е. единици от правописната система на езика-източник със съответните единици от правописната система на езика-приемник“ (Данчев 2010: 26–27). Още по-категорично звучи оределението: „чрез транслитерацията чуждото име се предава графема по графема от една азбука на друга, без да се държи сметка за звуковата стойност на графемите в езика-източник и в езика-приемник“ (Бояджиев 2005: 91). Ето защо транслитерационно се смята пренасянето на топоними като (Dublin) Дублин и (New York) Нев Йорк, а транскрипционно – като Дъблин и Ню Йорк (Данчев 2010: 27). Всички останали елементи в двете думи обаче също са предадени според фонетичните си еквиваленти, например: <d> се предава като <д> заради оклузивния, неносов, дентален, звучен характер на съгласния звук, който представляват и двете графеми, съответно на латиница и на кирилица; <l> се предава като <л> заради плавния, латерален, неносов, звучен, алвеоларен характер на сонорния звук, който представляват и двете графеми и т.н. Транслитерацията може да регистрира грешки, но тя съвсем не се разграничава от фонетичното съдържание на графемите. Данчев (2010: 27) посочва, че „доминиращата в миналото роля на транслитерацията

спрямо транскрипцията обикновено се отдава на непознаване на действителния изговор на английските имена“, което навежда на мисълта, че усърдието, с което се зачерква терминът *транслитерация* се дължи не на същността му, а на историята му, на обстоятелствата, при които е бил изкован.

По повод на транслитерацията на български имена с латиница Жобов изтъква следното наблюдение, което ми се струва принципно валидно и за обратната посока на процеса, т.е. за българския пренос на чужди имена:

Тук обаче трябва да се кажат и някои по-общи думи за задачите на транслитерацията. Тя трябва да осигурява логичен и еднообразен начин за писане на собствените имена. Разбира се, желателно е и максимално адекватното произношение от страна на носители на други езици, но това може да се постигне само в определени граници поради значителните разлики в звуковия състав и графичните системи. Ако основната грижа беше да се осигури фонетично точен изговор, трябва да се поставя и знак за ударение, тъй като правилното ударение има не по-малко значение за възприемането на думите от фонемния им състав (Жобов 2007).

По същество преносът от една графична система в друга е именно *транслитерация*, която е невъзможна без отчитане на фонетичното съдържание на графемите и акцентологичните модели на чуждия и родния език, но е подвластна на грешки поради незнание или поради преекспониране на даден елемент от фонетично или графично естество. В този ред на мисли смятам за особено показателен коментара на Парашкевов, че „транслитерирането е частен случай на транскрибирането“, като „задачата на транскрибирането е да поставя прегради пред механичното преписване на буквени съчетания“ (Парашкевов 2015: 8).

II.3. Заключение

От казаното дотук следва съвсем логичното помоему заключение, че транскрипцията и транслитерацията са двете страни – взаимно свързани и взаимно допълващи се – на един и същи процес на фонетико-графемно съответствие. Съобразно дефинициите на двата термина *транскрипцията* се прилага, когато българските графемите изразяват по-успешно и близо до оригиналния им изговор чуждите звукови и акцентни стойности. Тя се основава на схващането, че съвременният и модерен подход отдава по-голяма значимост на устната реч пред писмената, т.е. на говоримия образ на имената пред писмения им облик (Данчев 2010: 30). *Транслитерацията* пък се свързва с по-архаичното мнение за водещата роля на писмената реч пред устната. Затова като транслитерационни се разглеждат случаите, в които кирилските знакове не изразяват чуждия изговор, а само дословния писмен вид на имената. Например изписването на португалския град Guimarães като Гимараес, или Гимараеш, е определено по-транслитерационно от кирилизиранието му като

Гимарайш или Гимарайнш. Причините за такова несъответствие може да почиват на няколко основания: 1) незнание за фонетичните стойности на чуждоезиковите графеми¹²; 2) непряко навлизане на чуждото име в българския език, т.е. през други чужди езици и техните фонетични модели; 3) качествени изменения, настъпващи поради различни графични системи и различни акцентни области и модели (Пацева 2010, Жобов 2004: 43–48), поради което даден чужд звук е неприсъщ за родния ни език и невъзпроизводим от българската публика, както и от българската графична система.

Същевременно у Данчев (2010: 30) четем, че „макар и често да се изтъква, че между транскрипция и транслитерация съществува принципна разлика, поради което не бива да се допускат компромисни решения, в редица случаи практиката изисква възприемането тъкмо на такива форми“. А подобно гледище, че „се наблюдава взаимопроникване между транскрипционни и транслитерационни елементи при предаването на чуждите собствени имена на български, т.е. съчетаване на елементи на транскрипцията с елементи на транслитерацията“, е формулирано още от Тилков, Стоянов и Попов (1982: 278). Според мен е очевидно, че още през 70-те и 80-те години специализираните научни среди са осъзнали и дефинирали необходимостта българският пренос на чужди имена да не се дели безкомпромисно на строга транскрипция или на строга транслитерация, защото двата подхода не са антагонистични, а допълващи се. Преводаческата практика ежедневно сблъсква преводачи и редактори с тази реалност. И помоему именно в тази посока би следвало да се търси наистина съвременният прочит на методите за кирилизирани на португалските имена в рамките на общата проблематика. Взема се под внимание и фактът, че нормативните източници, регламентиращи процеса (Наредба 6 / 1995; БАН 2012), не отчитат конктерните фонетични, фонологични и прозодични особености на португалските собствени имена, а препоръчват кирилизирането им през моделите на други чужди езици.

В този смисъл приемам, че транскрипцията и транслитерацията са двете страни на общия процес по български пренос на чужди имена, който условно може да се нарече *трансграфизация*. Ако се окаже интересно този термин да бъде осъвременен и предефиниран като *пренос на фонетични, фонологични и прозодични съдържания, изразявани със средствата на една графична система, към максимално съответстващи фонетични, фонологични и прозо-*

¹² Дейностите в областта на преводаческата, журналистическата, научната и туристическата работа често сблъскват професионалистите с чужди имена от езици, които те не владеят, но се налага да предадат на български език. Това създава условия за неправилно предаване на чуждите имена, което може и да се тълкува като транслитерация, но си е обикновено незнание. А също така налага към специалистите португалсти изискването на дадат необходимата информация на широката публика, така че тя да борави по-спокойно с кирилизирането на чуждите имена, без да се уповава само на непроверени и подвеждащи сведения от уикипедия.

дични съдържания, изразявани със средствата на друга графична система съобразно нейния правопис, това би му позволило да въплъти съдържанието и целите на т. нар. *междуетникова транскрипция*, включвайки в нея и неизбежните транслитерационни елементи. Може би и това не би решило по същество приложените проблеми на българския пренос на чужди (в частност португалски) имена, но би допринесло за по-плавното и непротиворечиво асимилиране на най-сложните за решаване въпроси като предаването на архифонемни и нехарактерни за българския език носови гласни и дифтонги.

Във връзка с още един аспект на относително „непрепоръчваната“ транслитерация Бояджиев посочва, че:

Транслитерираната форма се предпочита, защото съдържа повече информация и по-точно и вярно може да идентифицира името чрез обратно извеждане. Когато се абсолютизира устната форма, се стига до крайности и имената стават графически неузнаваеми (Бояджиев 2005: 92).

Това наблюдение кореспондира с оценката на Парашкевов (2015: 11) за ролята на транскрипцията за процеса по „ретранскрибиране“, т.е. по възстановяване на оригиналната форма и нейния правопис от транскрибираната в чуждия език именна форма¹³.

Именно в тази комплексна перспектива на съчетаване на транскрипционния с транслитерационния подход студията се спира на възможностите за кирилизирани на португалските собствени имена.

III. Португалският вокализъм и консонантизъм за целите на междуетниковата транскрипция

Основната заслуга на съвременните изследвания по въпросите на българската транскрипция на чужди имена се състои именно в изтъкването на ролята на фонологичните процеси и съпоставителния анализ между езика-източник и езика-приемник и важноста на българската графична, правописна и правоговорна норма и традиция. С оглед на изложените дотук насоки ще представя фонемния и архифонемния състав на съвременния португалски език в полето на гласните и съгласните звукове, както и техните акцентни и графични особености, за да се открият съпаденията и разликите с българската фонологична система и правописна норма.

¹³ Възможно е критерият *ретранскрибиране* да е неубедителен от гледна точка на общото регламентиране на българската транскрипция на чужди имена, но редица езиковеди обръщат внимание на предимството да се запази близостта между кирилизирания и оригиналната форма на имената, доколкото това е възможно (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 278, Бояджиев 2005: 92, Данчев 2010: 31, Парашкевов 2015: 11), включително и с оглед на преводаческата и изследователската практика.

III.1. Португалски вокализъм (фонемни, архифонемни и алофони)

III.1.1. Вокални фонемни и архифонемни в акцентуванa сричка

Португалският език изгражда акустичните си структури с помощта на система от осем неносови гласни фонемни (Барбоза 1994: 167–169, Барозо 1999: 118) и пет носови гласни звука (Барбоза 1994: 55–56, Барозо 1999: 73–77) в акцентуванa позиция, които реализират и три гласни архифонемни /A/, /E/ и /O/ при определени характеристики на съгласните звукове в следядрена позиция на ударената сричка (Барбоза 1994: 171–178, Барозо 1999: 119–124). В неударена позиция се наблюдава тенденция към реализация на по-високите и дифузни гласни звукове, позната като „вокална редукция“, която маркира много сходни, макар и не еднакви тенденции в редукцията при неакцентуванa позиция, наблюдавана в българския правоговор. Един от алофоните на архифонема /E/ (schwa) се реализира само в неударена позиция и съответства на символите [ə] (Барбоза 1994: 53) и [i] (Барозо 1999: 67), а според някои учени представлява немаркирана фонема (Велозо 2005).

Таблица № 1

+ високи / + дифузни – компакт.	/i/			[ə]			/u/
– високи – ниски / – дифузни – компакт.		/e/		/ɐ/		/o/	
+ ниски / + компакт. –дифузни			/ɛ/		/ɔ/		
				/a/			
	+предни; –лабиал.; +високо- тонални	+предни; –лабиални; ± високот.	+ предни; – лабиал.; ±високот.	– предни; – лабиал.	– предни; ± лабиал.; ± нискот.	– предни; ± лабиални ± нискотон.	– предни; + лабиални – нискотон.

Въз основа на Делгадо Мартинш (1992: 103, 115, 116)

Така е видно, че единственият неносов гласен звук, който функционира само в неударена позиция и не представлява смислоразличителна единица, т.е. фонема, е високият, преден, некоронален и нелабиален звук [ə] или [i], чиито акустични характеристики са крайно немаркирани, защото бележат тенденция към дифузност в рамките на относителна компактност на формантната структура на средните спектрални честоти – приблизително стойностите на F1 се колебаят между 460 и 250 Hz, а на F2 – между 1095 и 1300 Hz (Делгадо Мартинш 1992: 127).

Графичните съответствия на неносовите гласни фонемни в акцентуванa сричка са, както следва:

Таблица № 2

Графични съответствия в езика-източник и езика-приемник

Фонемите в ударена позиция	Опозиции:	Графема	Фонологично съответствие в български език	Графема в българския език
/i/	bico / beco /i/ - /e/	<i> Emília Evanildo	/и/	<и> Емилия Еванилдо
/u/	bicho / bucho /i/ - /u/	<u> Júlio	/у/	<у> Жулио
/e/	sede / sede /e/ - /ε/	<e> Mamede	/e/	<e> Мамеде
/ε/	leste / leste /ε/ - /e/	<e> Vera, Hélia	/e/	<e> Вера, Елия
/ε/	para / para /ε/ - /a/	<a> Susana	/ъ/	<a> Сузана
/a/	cantámos / cantamos /a/ - /ε/	<a> Márcia	/a/	<a> Марсия
/o/	lobo / lobo /o/ - /ɔ/	<o> Lobo Antunes	/o/	<o> Лобо Антунеш
/ɔ/	o corte / a corte /ɔ/ - /o/	<o> Mónica	/o/	<o> Моника

Португалската фонологична система разграничава акустично и функционално двойки фонемите по признак на затвореност (тесни) и отвореност (широки) /e/ и /ε/, /ε/ и /a/, /o/ и /ɔ/, които се изразяват с един и същ графичен знак, съответно <e>, <a> и <o>. Фонемите /i/ и /u/ с графемите <i> и <u> в ударена позиция също имат отчетливи фонологични и графични съответствия в българската фонологична и графична система <и> и <у>. Заслужава да се изтъкне, че всички гласни фонемите се реализират в контекст на отворена сричка или в сричка, затворена от съскаво-шушкава архифонема /S/.

В определено сричково обкръжение се наблюдават някои неутрализации на фонологичните опозиции между двойките фонемите /e/ и /ε/, /ε/ и /a/, /o/ и /ɔ/, чийто резултат са съответно архифонемите /E/, /A/ и /O/, но португалските графемите за тях се запазват <e>, <a>, <o>. В кой контекст се разпознават архифонемните единици?

Таблица № 3

Вокална архифонема /A/ в акцентувана сричка

Архифонема	Контекст на неутрализация	Реализация (алофон)	Португалска графема	Българска графема
/A/	При носова архифонема в кода: /AN/ lã /LAN/; campo /kANpu/ canto /kANtu/ Fernando Campos Covilhã, Sertã, Golegã	[ẽ] [ˈlẽ]; [ˈkẽpu]; [ˈkẽtu]	<ã> <am> <an>	<a> (<ан(м)>) <ам> <ан> Фернандо Кампош, Ковиля(н), Серта(н), Голега(н)
	При латерална архифонема в кода: /AL/ Alma /ALmɐ/, Dalva /dALvɐ/	[aɫ] Pt [aw] Br [ˈalmɐ], [ˈdalvɐ] [ˈawmɐ], [ˈdawvɐ]	<aɫ>	<ал> Алма Далва
	При вибрантна архифонема в кода: /AR/ Márcia, Carlos	[aɾ] Pt [aɾ], [aɫ], [a:] ou [aɾ] Br [ˈmarsie], [ˈkarlu]	<aɾ>	<ар> Марсия Карлош
	При глайд [w] в кода: /Aw/ Paulo, Mauro	[ˈaw]	<au>	<ау> Пауло, Мауро

В повечето случаи на неутрализация архифонемата /A/ се реализира като отворен гласен звук [a] и само в случай на кода с носова архифонема /N/ се реализира като тесен звук [ẽ]. Този звук е известен и като носово [ẽ] – затворена гласна [ẽ] с частично изпускане на издишната струя през носа, което фонетично и акустично е носова гласна, но фонологично означава /AN/ – гласна архифонема /A/, резултат от отпадането на опозицията между /a/ и /ɐ/, и носова архифонема /N/, резултат от отпадането на дистинктивните признаци на носовите фонемите /m/, /n/ и /ɲ/, но запазила общия им признак – носовост. Когато има графичен знак за тази носовост в средисловие, тя намира съответствие в българската графична система, както е в името на писателя Фернандо Кампош или топонимите Браганса (Bragança), Кашело Бранко (Castelo Branco). Българската транскрипцията се дължи на фонологичното съответствие и на графичния оригинал, където <an> и <am> са само графични образи, разпределени по правописно правило, тъй като носовката [n] е загубила алвеоларния си признак, а носовката [m] е загубила билабиалния си признак, но се съчетава ортографически със следходни билабиални графемите <p> и . Когато обаче носово [ẽ] се намира в краесловие (напр. Covilhã, Sertã) графичният признак за носовост е ударението, което няма аналог в българския език. Пред-

ложението носовите звукове да се предават като <ан(м)>, <ен(м)>, <он(м)>, <ин(м)>, <ун(м)> би запазило предствата за архифонемата, но задава на мястото на носовостта консонантен елемент с място на учленяване, съответно дентално и/или алвеоларно, и/или билабиално, което противоречи на португалската фонетика, на графичния образ и на фонологичните и морфологичните характеристики на оригинала. Носовката [ẽ] често имплицира категориалната характеристика за ж.р., ед.ч. при съществителни имена, а графичният образ Ковиля̀н и Серта̀н (вместо Ковиля̀ и Серта̀) създава внушение за м.р. на български език. Поради тези съображения от фонологично, фонетично, графично, естетично и морфологично естество смятам, че носовката [ẽ] в краесловие следва да не отразява графично носовата архифонема в португалския език. Желанието да се възпиреме единен принцип за носовките във всички езици (или поне във френски и полски език), което да се наложи върху португалския език, не е приложение на транскрипционно решение.

Вариантите при реализацията на латералната архифонема /L/ (веларно [ɭ] и [w]) и на вибрантната архифонема /R/ (ненапрегнато алвеоларно [ɾ], ретрофлексно [ɻ], характерно за щат Сао Пауло, ретрофлексен апроксимант [ɻ] или елизия на ненапрегнатия вибрант в кода [a:] на средисловие и краесловие с удължаване времетраенето на гласната) не следва да се отразяват графично, защото логиката на транскрипцията се ръководи от фонологичното съдържание, а не от алофонните реализации.

Високият, заден, нискотонален апроксимант, [w] като звук и като фонема /w/, се предава с графема <u>, чието фонологично и графично съответствие на български език е <у>. Следователно този контекст не представлява спорна територия за българската транскрипция на португалски имена. Реализация [w] на латералната архифонема /L/ в следядрена позиция в средисловие и в краесловие характеризира бразилската норма и представлява алофонна, а не фонологична разлика, поради което не се препоръчва нейното графично изразяване на български език: Жаботикабал (Jaboticabal), а не *Жаботикабау.

През сходни колебания минават и реализациите на фонемите /o/ и /ɔ/ в акцентувана сричка, макар опозицията между тях да е много по-устойчива и да не се подава на неутрализация в повечето случаи на кода, разгледани по-горе.

Таблица № 4

Вокална архифонема /O/ в акцентувана сричка

Архифонема	Контекст на неутрализация	Реализация (алофон)	Португалска графема	Българска графема
/O/	При носова архифонема в кода: /ON/	[õ]	<õ> <om> <on>	<a> (<ан(м)>) <ам> <ан>
	При латерална архифонема /L/ в кода, ако сричката е единствена или последна: /OL/	[ɔɫ] Pt [ow] Br		<ол>
	При глайд [w] в кода: /Ow/ Souza, Mourão, Mourinho	[o] или ['ow]	<ou>	<оу> Соуза, Моурао, Моуриньо

При латерална архифонема /L/ в кода, когато сричката не е единствена или последна, опозицията се съхранява: /oL/ и /ɔL/, но графичният знак и в двата случая е и намира съответствие в българското графемно съчетание <ол>:

При вибрантна архифонема в кода опозицията също се съхранява: /oR/ и /ɔR/, като графичният знак и в двата случая е <or> и намира съответствие в българското графемно съчетание <ор>:

При глайд /j/ в кода опозицията също е функционална: /oj/ и /ɔj/, като графичният знак в оригинала и в двата случая е <oi>, макар дифтонгът с отворено [ɔ] да е обозначен с диакритично графично ударение, и двата фонологични варианта намират съответствие в българското графемно съчетание <ой>:

В сричка, затворена от глайд /w/, опозицията между фонема /o/ и фонема /ɔ/ неутрализира и резултатът от тази неутрализация е архифонема /O/, която се проявява само чрез по-затворения, заден, висок звук [o]. Наблюдава се тенденция към монофтонгиране на дифтонга [ow] особено ако се явява в краесловие, но тази тенденция не е правоговорна норма и не се възприема като задължителен елемент особено ако се среща в средисловие. Поради тази причина смятам, че трябва да бъде запазен графичният образ на оригинала чрез приложението на относително транслитерационен метод пред чисто фонетичния – Souza > Соуза, Mourão > Моурао, Loulé > Лоуле и Mourinho > Моуриньо, а не *Соза, *Морао, *Лоле и *Мориньо, а още по-малко *Суза, *Муран, *Луле и *Муриню (вж. Атанасова 1974: 161). Особено като се има предвид, че носителите на езика правят акустично-перцептивна разлика между имената Morão (Морао) и Mourão (Моурао).

Опозицията между фонемите /e/ и /ɛ/ също е неустойчива в определен контекст, а именно:

Таблица № 5

Вокална архифонема /E/ в акцентувана сричка

Архифонема	Контекст на неутрализация	Реализация (алофон)	Португалска графема	Българска графема
/E/	При носова архифонема в кода: /EN/ в началословие и средисловие	[ẽ]	<en> 	<ен> <ем>
	При латерална архифонема в кода, ако сричката е единствена или последна: /EL/	[ɛl] Pt [ɛw] Br	<el>	<ел>

При вибрантна архифонема /R/ в кода опозицията между фонемите /e/ и /ɛ/ се запазва: *colher* (глагол) / *colher* (съществително) [ku'ʎer] / [ku'ʎɛr].

При глайд [w] в кода опозицията между фонемите /e/ и /ɛ/ също се запазва и дори има графично обозначаване на отвореността с диакритични знакове *seu* / *céu* ['sew] / ['sew], но това не засяга начина на българска транскрипция, тъй като и в двата случая графичното изражение ще бъде <eu>.

При глайд [j] в кода опозицията е снета, като не се проявява дори и архифонема /E/, а дифтонг ['ej], който задава опозиция между /'ej/ и /'aj/: *sei* / *sai*, например. Степента на отвореност на централните гласни не се отразява графично на български език, затова препоръчително е българската транскрипция да се придържа към графичния образ на оригинала: <ей> при графичен оригинал <ei> и <ай> при графичен оригинал <ai>.

Фонетичното съдържание на графичната група в краесловие под ударение представлява носов дифтонг [ẽj]: *Sacavém*, *Santarém*, *Belém*, *Cacém*, което представлява фонологичните единици /AjN/. Носовостта няма учленителни характеристики и се препоръчва (Дренска 1989: 162) графично отразяване на дифтонга без маркиране на носовостта: Сакавей, Сантарей, Белей, Касей. Този транскрипционен вариант отразява приблизително фонологичните единици (*Сакавай, *Сантарай, *Белай, *Касай), спестява изразяването на носовостта, която няма учленителни характеристики, но има недостатъкът да се отдалечава съществено от графичния образ на оригинала, като дава превес на транскрипцията над транслитерацията. Запазването на графичната близост би изисквало да се даде превес на транслитерационния принцип, а именно Сантарем, Сакавем, Белем, Касем, както се случва и с други носови гласни и дифтонги, изразени графично с <m> и <n>. Естествено спестява се фонологичната функция на глайд [j]. Атанасова (1974: 162) предлага да се приеме

руската транскрипция: *Сантарен, *Сакавен, *Белен, *Касен, което обаче не е аргумент и противоречи на фонологичната същност и на графичния образ на оригинала. Що се отнася до Белем, става дума за португалския вариант на библейския град Витлеем, който не е нужно да бъде транскрибиран, защото има гражданственост в българския език като Витлеем. Наименованието на културния паметник в Лисабон Torre de Belém следва да бъде транскрибирано: Торе де Белем / Белей. По този въпрос колегията прие да запази графичния образ на носовката за сметка на дифтонга, тъй като не може да бъдат удовлетворени всички критерии, а е важно да се запази носовостта и графичната възстановимост на оригинала.

Опозиционната двойка, която не регистрира случаи на неутрализация, е /i/ и /u/ дори и когато се проявяват като носови гласни [ĩ] и [ũ], чието фонологично тълкуване е на гласна фонема плюс носова архифонема без точка на учленение: /iN/ и /uN/. Препоръчително е португалските имена, които съдържат носови гласни, да следват графичния образ на оригинала си, запазвайки съответно и на български графемите <n> и <m>: Joaquim да се предаде като Жоахим, Jobim – Жобим и т.н, а не *Жоакин и *Жобин или *Жуакин и *Жубин, както предлагат Атанасова (1974: 160)¹⁴ и Дренска (1989: 163).

III.1.2. Вокални фонеме и архифонеме в неакцентувана сричка

Извън ядрото на ударената сричка се наблюдава количествена и качествена промяна в акустичната същност на гласните звукове, но се проявяват същите фонеме и архифонеме, които се наблюдават в ударена позиция, така че фонологичната картина на португалската вокална система не се променя съществено. В неударена позиция се реализира и алофонът [ə], който винаги е неносов, характерен е за лузоафриканската португалска норма и не се реализира в бразилската. Ролята му в структурата на сричката обаче е съществена.

Общата посока на редукция на неакцентувания вокализъм е изведена от Матеуш:

¹⁴ Неясно защо авторката възприема някои похвати на руската транслитерация и предлага Coimbra да се предаде като Куинбра, Castro Marim – като Каштру Марин (Атанасова 1974: 162). Дренска (1998: 164) систематизира грешките установени у Томов (1965) и Атанасова (1974).

Таблица № 6
Гласни звукове в неакцентувана сричка

+alta -висока	i	ə	u
-alta -ниска	ε	α	o
-baixa -ниска	ε	α	ɔ
+baixa +ниска		α	
	-recuada -западна	+recuada +западна	

Схема на Матеуш, Брито, Дуарте, Фария (1989: 359)

Подходът на авторките е генеративен и изследва промяната в гласните при словообразователни процеси, когато от акцентувана сричка преминат в позиция на неакцентувана сричка. При словообразуването от *fábrica* [ˈfábrica] на *fabricar* [febriˈkaɾ] се установява, че [a] под ударение преминава в [ɐ] извън ударено ядро. При словообразуване от *olho* [ˈoɫu] на *olhar* [uˈɫaɾ] се установява, че [o] в ударена позиция може да премине в [u] в неударена позиция. При словообразуване от *leve* [ˈlevə] на *leveza* [lɐˈvezɐ] се установява, че [ɛ] в ударена позиция може да премине в [ə] в неударена позиция и т.н. Тенденцията се състои в реализацията на по-задни и по-високи гласни звукове в неакцентувана сричка на мястото на акцентуваните. Преведено към акустичните признаци на Якобсон, Фант и Хале (1963), това означава, че неакцентуваният вокализъм има тенденция към реализация на по-дифузни звукове. В таблицата не е отразено, че [i] в ударена позиция може да се реализира като [i], но и като [ə] в неударена: *gibei-ro* [Riˈβejɾu], но *feminino* [fəməˈninu] и [fəmiˈninu] и др., както и способността на [e] и [ɛ] в акцентувана сричка да се реализират като [i] в неакцентувана.

Тази редуccionна тенденция не е безапелационна, тъй като отворени и по-компактни гласни звукове се реализират в неакцентувана сричка дори със смислоразличителна функция: *pregar* [preˈɣaɾ] / *pregar* [prɐˈɣaɾ], *padeiro* [paˈðejɾu], *procurar* [prɔkuˈɾaɾ], *falo* [ˈfalɐ] / *fala* [ˈfalɐ] / *fale* [ˈfalə] (в бразилската норма [ˈfali]). Много от тези явления имат етимологични корени и не намират обяснение в синхрония (Матеуш, Брито, Дуарте, Фария 1989: 360).

Особеностите на неакцентувания вокализъм го правят ненадежден контекст за установяване на фонологичните единици на езика, които се разпознават чрез минимални двойки в акцентувана сричка. Възможно е обаче да се проследи реализацията на всички гласни фонемии и архифонемии и в неакцен-

тувана позиция (Барбоза 1994: 186–203, Барозо 1999: 127–136, Дренска 1994) чрез съответните повече или по-малко дифузни алофони.

Наблюдават се някои разлики между предтоническия и следтоническия вокализъм, както и между правоговорната норма в Бразилия и в Португалия, но те също остават в сферата на алофонните реализации. Бразилската норма не редуцира гласните в непосредствена предтоническа позиция, например думата *colega* се произнася [ku'leɣɐ] в лузоафриканската норма и [kɔ'legɐ] в бразилската норма, но тези различия са несъществени за целите на българската транскрипция на португалски имена. По този въпрос Дренска (1989: 164) твърди, че „начално *o* е транскрибирано като *у*, а звуковата му стойност е винаги и само *o*“. Твърдението е по повод на неточности в изписването на географски имена от Мозамбик и Португалия на ГУГК през 1985 г. Томов (1965: 387–388) твърди, че фонетичната реализация на „неударено *o*“ в абсолютно начало, т.е. без съгласна в предядрена позиция, винаги е широка: *hortelão*, *hospedar*, *orquestra*, *obter*, *obrar*, *oráculo*, *oração* и др. В останалите случаи, т.е. при наличие на предядрена съгласна, ученият (Томов 1965: 388) подчертава, че неакцентуваното [o] се „обръща“ на „охлабено“ [u]: *coroa*, *positivo*, *formação*, *colega*. В португалските официални източници (<https://www.infopedia.pt/dicionarios/lingua-portuguesa> – посетен на 15.05.2017) се констатира следното: *hortelão* [ɔrtɔ'lew̃], *hospedar* [ɔspɐ'dar], *orquestra* [ɔr'keʃtrɐ], *obter* [ɔb'tɐr]. Изглежда, че изведеното правило се потвърждава, ала при думи като *obrar* носителите на езика възприемат и широка и тясна артикулация [ɔ'brar] и [u'brar]. Същото се случва и с много други фонологични думи: *oráculo* [ɔ'rakulu] и [o'rakulu], *olhar* [ɔ'ʎar] и [u'ʎar], *olheiras* [ɔ'ʎejɾɐ] и [u'ʎejɾɐ]. При наличие на предядрен елемент в начална неакцентувана сричка се натъкваме на следните случаи (<https://www.infopedia.pt/dicionarios/lingua-portuguesa> – посетен на 15.05.2017): *coroa* [ku'roɐ], *positivo* [puzi'tivu], *formação* [furmɐ'sẽw̃], *colega* [ku'legɐ], *coligação* [kuligɐ'sẽw̃], *produzir* [prudu'zir], макар че се попада и на *procurar* [prɔku'rar]. Срещат се повече примери в подкрепа на тезата на Томов (1965)¹⁵. Другата съществена разлика е в реализацията на фонема /i/ и архифонема /E/ в неакцентувана сричка, където лузоафриканската норма избира [ɐ], а бразилската – [i]. Именно на тази разлика се дължи изписването на Jorge Amado като Жоржи, а не като Жорже Амадо, или пък Жорж, което се приема за португалска европейска норма (Дренска 1989: 161).

¹⁵ Матеуш, Брито, Дуарте, Фария (1989: 351) заявяват, че в предтоническа позиция се реализират всички носови гласни и неносовите [i], [ɐ], [e], [u]. Дренска (1989: 161) също приема, че „неудареният вокализъм се състои от четири елемента /i/, /ɐ/, /e/, /u/ и то само на теоретично ниво. На ниво физическа реализация съществуват почти винаги само /i/ и /e/, а в краесловна позиция – само /e/.“ Опасявам се, че тези твърдения противоречат на фонетичните, а и на фонологичните факти, установени по-успешно от други учени (Барбоза 1994: 186–187): [i], [ɛ], [e], [a], [ɐ], [ə], [ɔ], [o]. Вж. също Барозо (1999: 124–138).

Бих се спряла на тези два случая по-обстойно, тъй като създават поводи за разногласия при преноса на български език.

III.1.2.1. Отразяване на редукцията на звук [y], изразен чрез графема <o> в неакцентувана сричка

Съдейки от изводите на Матеуш за тенденциите на редуцирания вокализъм, може да се каже, че фонемите /ɔ/, /o/, /u/ и архифонема /O/ в неакцентувана сричка се реализират като [u]. Тази тенденция регистрира множество отклонения, но по-същественото е, че няма графично изразяване в португалския език. Правописната спогодба от 1990 г., която влезе в сила през май 2015 г., се стреми да отрази фонетичните различия между лузоафриканската и бразилската норма, като признава правото да се пише, тъй както се произнася, напр. *contacto* в Португалия и *contato* в Бразилия. Тази спогодба обаче изобщо не засяга нивата на вокална редукция на <o> в <y>.

Трудовете по българска фонетика и фонология (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 277–278, Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: 320–321, БАН 2002: 66, § 48.1.7, Наредба № 6 / 1995: чл. 6, ал. 1) настояват, че вокална редукция, еднаква или сходна с българската, не се отразява графично при процесите по транскрипция:

Чуждоезиковата редукция на гласните не се отразява, когато е еднотипна с редукцията (т.е. сближаването по изговор на неудареното **а** с **ъ** и **о** с **у**) в българския книжовен език и когато съответните широки гласни **а** и **о** са отбелязани в съответния език с буквите **а** и **о** (тук се прилага принципът на графемната близост): [...]

други: *Порто* (порт. Porto), *Рио Негро* (порт. Rio Negro), *Кащело Бранко* (порт. Castelo Branco) (а не: *Порту*, *Риу Негру*, *Кащелу Бранку*). (БАН 2002: 66, § 48.1.7.)

Незнайно защо в изданието от 2012 г. на ИБЕ при БАН тази инструкция липсва, съответно липсват и всички португалски примери.

Нормативната уредба, валидна за Агенцията по геодезия, картография и кадастър, е категорична за подхода към транскрипцията на чужди географски имена на български език:

Чл. 6. (1) Чуждоезиковата редукция, еднотипна с редукцията в българския книжовен език, не се отразява при транскрипцията на чуждите географски имена, като се прилага принципът за графемната близост (Фолкланд /англ. Folkland/, Булоар /фр. Bouloir/, Рио Негро /порт. Rio Negro/). (Наредба № 6).

Това означава, че антропоними и топоними като Rio de Janeiro, Porto, António Guterres, José Saramago, José Rodrigues dos Santos, Pedro Eiras, Coimbra

следва да се пишат на български език като Рио де Жанейро, Порто, Антонио Гутереш, Жозе Родригеш дош Сантош, Педро Ейраш, Коимбра.

Дренска (1989: 161) отстоява позицията, че редукцията в португалския език е много по-сложна от българската, но това не я прави несходна. Във висшност твърдението, че формантната структура на [u] под ударение и извън ударение в португалския и в българския език е различно, има известно акустично основание. Характеристиките на португалското [u] в ударена позиция се движат в диапазона от 230 до 300 Hz за F1 и от 500 до 850 Hz за F2, а в неакцентувана сричка [u] варира от 150 до 275 Hz за F1 и от 500 до 1200 Hz за F2 (Делгадо Мартинш 1983: 70). Средното честотно разпределение за акустичните стойности на [u] са зададени в диапазона от 1200 Hz за F2 до 500 Hz за F1 (Делгадо Мартинш 1992: 103, 127). Относно българската гласна [y] в неакцентувана сричка се срещат следните данни:

В акустично отношение спектърът на неударената гласна [y] не се различава съществено от спектъра на гласната [y] под ударение. Указание за по-отворения гласеж на неударената гласна [y] е слабото повишаване на честотите на първия формант, а в някои случаи и на втория формант. Средното честотно разпределение на първия и втория формант на гласната [y] под ударение е 300 и 850 хц, а без ударение 380 и 900 хц (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 57).

Авторите отбелязват също, че „за разлика от гласната [ъ] обаче гласната [y] се разширява в сравнително по-слаба степен и слухово се идентифицира винаги като у-звукотип“ (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 57). Подобно разширяване поради по-слабото напрежение в артикулаторните органи се наблюдава и в стойностите на първия и втория формант на португалското [u] в неакцентувана сричка спрямо стойностите на [u] в акцентувана позиция, поради което не смятам, че може да бъде фонологичен довод за прилагане на „радикален фонетизъм“ при българската транскрипция на португалски имена

III.1.2.2. Отразяване на редукцията на звук [e] и [ɛ], изразени чрез графема <e> в неакцентувана сричка

При тази редукция се наблюдават по-голям брой позиционни варианти в португалския език и повече различия спрямо българския език. При все това обаче общата тенденция на редукция на българската гласна [e] бележи сходства с португалската:

Въпреки, че неударената гласна [e] най-общо запазва гласежа си под ударение, както другите неударени гласни, така и тя в една или друга степен търпи артикулационно-акустични промени. Те са в две различни посоки: в предударени позиции гласежът е сравнително по-затворен и е ориентиран към гласна [и] в рамките на корелативната двойка [e – и], а в следударени позиции гласежът е ориентиран в посока към гласната [ъ] (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 58).

В следтоническа позиция, в краесловие на отворена сричка, графема <e> реализира алофон [ə] (съответно [i] в бразилския вариант) на фонема /e/ (Барозо 1999: 124). В тази позиция фонемата се среща в минимални двойки и има смислоразличителна функция в глаголната парадигма и извън нея: júri ['zuri] /i/ - júro ['zuru] /u/ - júra -['zura] /a/ - júre -['zura] /e/. Освен смислоразличителната функция в отворена сричка в краесловие алофон [ə] се среща и в срички, затворени от архифонемите /S/ и /L/ (Барозо 1999: 125–126). Колкото и приглушен да е акустичният ефект от този звук, неговата функция като сричково ядро е извънредно важна в съвременния португалски език. Най-разпространеният силабичен модел е на отворена сричка, въведена от една предядрена съгласна /CV/, а най-разгърнатата сричкова структура е /CCVCCC/. Трябва да се има предвид, че съгласните в предядрена позиция най-често са групи от оклузив или лабиодентален фриктив и плавна съгласна [br], [pr], [dr], [tr], [gr], [kr], [vr], [fr], [bl], [pl], [dl], [tl], [gl], [kl], [vl], [fl].¹⁶ Трите маргинални елемента в следядрена позиция са съчетание от глайд /j/ или /w/, носова архифонема /N/ и съскаво-шушкава архифонема /S/: ladrões > la-drões > [lɐ'drõj̃] > /ladROj̃NS/ (Барозо 1999: 161). Друга, особено съществена характеристика на португалската сричка е непоносимостта към оклузивни в следядрена позиция на краесловие. Изграден е механизъм за предотвратяване на такива положения при калкирането на чуждици с добавянето на гласна [ə] с графема <e> към краесловието, така че оклузивът да премине от следядрена в предядрена позиция: film > filme, club > clube, snob > snobe (Велозо 2005: 629). В някои португалски диалектични варианти се добавя звук [ə] към всяка дума със съгласен звук в краесловие: cantar [kɐ'tarə], comer [ku'merə] и др. Обяснението е, че да докажат, че е неподходящо при българската транскрипция да се отстранява графично <e> в краесловие (дори в началословие и средисловие), защото било „нямо“, т.е. Jorge да е *Жорж, а не Жорже, Algarve да е *Алгарв, а не Алгарве, Clarisse да е *Кларис, а не Кларисе, Irene да е *Ирен, а не Ирене. Звукът [ə] с графема <e> в неакцентувана сричка има изключително важна роля в португалската сричкова структура, поради което спестяването му при транскрипция ми се струва проява на „радикален фонетизъм“ и не бих го препоръчала.

В предтоническа позиция, в средисловие, графема <e> се реализира фонетично като [ə]: pequeno [pɐ'kenu], pessoa [pɐ'sɔw], telefone [tɐlə'fɔnə]. Смята се, че при бързо артикулиране дори изпада. Реализира се обаче и като [i], ако е в хиатус: leal [li'aɫ], apreender [ɐpɾiɐ'dɐr]. И в тези случаи представлява фонема /e/ (Барбоза 1994: 199) или немаркирана фонема /ə/ (Велозо 2005). По тази причина името на гениалния португалски поет Fernando Pessoa следва да се

¹⁶ В редки случаи, тъй като в португалския език не се разпознава наличието на нарастващ дифтонг, може да бъде и веларен оклузив в съчетание с глайд [w]: água ['aɣwɐ], aquático [ɐ'kwatiku] (Матеуш, Андраде, Виана, Вилиялва 1990: 53; Матеуш, Фале, Фрейташ 2005: 170).

предаде на български като Фернандо Песоа, а не *Псоа. По такива съображения е редно да се запази графичният образ и на имена като Leal и Areal под формата на Леал и Ареал, а не *Лиал и *Ариал.

В предтоническа позиция, в началословие, без предядрена съгласна, фонетичното съдържание на графема <e> се реализира като [i] (elegante [ilə' gẽtə]), като [ɛ] (elvense [ɛl' vẽsə] в сричка, затворена от латерална архифонема /L/), като [e] (Europa [ew' gɔpɛ]) и като [ə] (estar [(ə)ʃ'tar], escola [(ə)ʃ'kɔle] в сричка, затворена от съскаво-шушкава архифонема /S/). Посочените примери не изчерпват всички възможни диатопични, диастратични и диафазични варианти на реализация в предтоническа позиция и началословие, които са най-богати на алофони¹⁷, а илюстрират само нормативно приетите варианти за реализация на фонема /e/ в този контекст (Барбоза 1994: 187). С това целя да изтъкна, че в имена като Estoril, Estremoz, Estrela не е препоръчително да се прибегва до снемане на фонологични единици, като им се придаде български графичен образ, съответстващ на техния графичен оригинал и фонологично съдържание: Ещорил, Ещремош и Ещрела, вместо *Щорил, *Щремош, *Щрела.

В българистиката редукцията се определя по същия начин, по който и в португалистиката – „фонетично явление, при което настъпват качествени и количествени промени в гласежа на неударените гласни“ (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 44; *вж.* Жобов 2004: 43–48, Матеуш, Фале, Фрейташ 2005: 219–220), като редукцията и в двата езика е както качествена (промяна в гласежа на гласната), така и количествена (по-кратък и по-слаб изговор на гласната или тенденция към намаляване на мускулното напрежение). И в българския език, както и в португалския, количествената редукция засяга двойки звукове от по-компактния (отворен, широк) гласеж към по-дифузия (затворен, тесен) гласеж, които задават степени на редукция в зависимост от предударената и следударената позиция: [a] – [ɐ] ([a] – [ɘ]), [o, ɔ] – [u] ([o] – [y]) и [e, ɛ] – [ə, i] ([e] – [и]). Независимо от разликите, редукцията на неударените гласни в българския и в португалския език се развива в рамките на общи тенденции, като различията са свързани с правоговорните норми, диатопичните и позиционните варианти, характерни за фонетичния регистър. Въз основа на тези наблюдения може да се стигне до заключението, че препоръките на българистите да се прилага принципът на графемната близост, когато чуждоезиковата редукция е сходна с тази в българския книжовен език, е напълно основателен (БАН 2002: 66):

¹⁷ Томов (1965: 387) описва фонетичните стойности на „неударено е“ пред коя да е палатална съгласна: <ch> (ш), <lh> (лъ), <nh> (нъ), <j> (ж), <g^{+e}.i> (ж), <x> (ш) или <s> в края на сричката или думата: telhado (тиялду), fechar (фишар), nenhum (ниню^а), esposo (ишпозу). Тези варианти са отнесени към европейската, т.е. лузоафриканската, норма на португалския език, но не съответстват напълно на данните от официалните португалски източници: [tə' ʎadu], [fɐ' ʃar], [nə' nũ], [(i)ʃ' pozu].

Подобно е положението и с предаването на португалските гласни [a] и [o], които в неударено положение се редуцират съответно към [ъ] и [у] – тъй като в българския език е налице същата по тип редукция, не е необходимо португалските неударени гласни [a] и [o] да се предават на български съответно с [ъ] и [у]: формите *Брага* и *Брагъ* (порт. Braga, изг. Брае), *Порто* и *Порту* (порт. Porto, изг. Порту) ще се прочетат на български по един и същ начин (или приблизително по един и същ начин), независимо от това дали са написани с [a] или с [ъ], съответно с [o] или с [у] накрая. (Срв. и френските имена от типа *Франсоа* (фр. Francois), *Поатие* (фр. Poitier), които на български се предават с [o] (от дифонга [oi], а не с [у].)

В такива случаи запазването на буквата, която фигурира и в оригинала, е за предпочитане, тъй като по този начин се запазва известна близост между двете форми на съответното название. В това отношение някои автори проявяват понякога престаиване и увлечение, като се стремят към крайна „фонетизация“ на чуждото име (употребяват например форми като *Ричърд*, *Риу де Жанейру* и др.) (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 277–278).

III.2. Българска транскрипция на португалските дифтонги

Дифтонгите в португалския език се образуват с двата апроксиманта [j] и [w], които може да възприемат и носовостта на ядрената гласна [j] и [w̃]. Неносовите апроксиманти (глайд) образуват намаляващи неносови дифтонги с ядрените гласни и представляват консонантни фонемни, доказани в минимални двойки /j/ и /w/: mais ['maj] / maus ['maw], rães ['rêj] / pais ['raj], rau ['raw] / rão ['rêw̃]. Носовите апроксиманти, както и носовите гласни, представляват съчетание от вокална фонема (или архифонема) и носова архифонема /N/.

Португалистиката е изключително резервирана към евентуалните случаи на нарастващи дифтонги, поради редукцията на гласните в неударена позиция, от една страна, и поради началното говорно усилие, от друга. В предядрена позиция апроксимантите имат по-дълго времетраене, което ги доближава до стойностите на съответните гласни [i] и [u] и често биват произнасяни като хиатуси, а не като дифтонги (Матеуш, Фале, Фрейташ 2005: 170–171; Дренска 1998: 81–82, 112; Матеуш, Андраде, Виана, Вилялва 1990: 53). Устойчивост на нарастващите дифтонги се наблюдава само при съчетанията с веларите оклузивни и глайд [w]: [kwa] и [gwa], където глайдът би следвало да се отрази и графично: Ricardo **Quaresma** > Рикардо **Куареж**(с,ш)ма, Guarda > Гуарда, например. Фонетичната реализация на фонема /e/ като [i] в хиатус, например <ea>, <eo>: Leal, Leonor, Leandro, Vila Real, Eanis, Beatriz е редно по мое мнение, както вече отбелязах, да следва фонологичния принцип на транскрипция и да запази графичния образ на оригинала: Леал, Леонор, Леандро, Вила Реал, Еаниш, Беатриш. Това би дало възможност да се запази и графичната близост при транскрипцията на съчетанието от графемни <ia>, <io> в средисловие и сричка с предядрен елемент: Viana do Castelo > Виана до Кашело, Vieira > Виейра, Via Algarviana > Вия Алгарвиана. Също така разликата в имената

Manuel и Manoel следва да се отрази на български език: Мануел и Маноел. Ако графемното съчетание <ia> се намира в краесловие, начинът за неговото графично отразяване е само един <ия>, установен от българските правописни правила (БАН 2012: 102), така че не подлежи на дискусия: Hélia Correia > Елия Корейа, Via Algarviana > Вия Алгарвиана.

III.2.1. Неносови дифтонги

В съвременния португалски език се срещат следните неносови дифтонги, които не представляват особено затруднение за процесите по транскрипция и транслитерация:

Таблица № 7

Нарастващи неносови дифтонги

Неносови дифтонги с глайд [j]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[aj]	<ai>	Cascais	Кашкайш
[ej]	<ei>	Aveiro Ribeiro	Авейро Рибейро
[oj]	<oi>	Moital	Мойтал
[ɔj]	<ói>	Herói do Coração	Ерой до Корасао
Неносови дифтонги с глайд [w]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[aw]	<au>	Laudal	Лаудал
[ew]	<eu>	Viseu	Визеу
[ɛw]	<éu>		
[ow] > [o]	<ou>	Souza, Lousã	Соуза, Лоуза

Не препоръчвам подхода за графично отразяване на нестабилността на дифтонга [ow] > [o], нито за графично отразяване на резултата от регресивната дисимиляция на дифтонга <ei> в [ej]: Соуза, а не *Соза; Моурао, а не *Морао или *Мурао (*Муран); Авейро, а не *Авайро.

III.2.2. Носови дифтонги

Таблица № 8

Нарастващи носови дифтонги

Носови дифтонги с глайд [j]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[ẽj]		(tem, bem, comem)	Сантарай / Сантарей /
	<ém>	Santarém, Sacavém, Cacém (também)	Сантарей" / ¹ Сантарем Сакавай / Сакавей / Сакавей" / Сакавем
	<âe>	Guimarães ² , Magalhães, (mães ³)	Гимарайш / Гимарайнш Гимараеш(с)
[õj]	<õe>	põe Camões, Midões, [ka'mõj]	Камойш / Камойнш Камоеш(с)
Носови дифтонги с глайд [w]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[ẽw]	<ão>	cão Conceição, Ção, Pedro Paixão, São Paulo, João	Сан Пауло / Сао Пауло *Консейсан / *Консейсау" / Консейсао Жоао / *Жоан / *Жуан
	<am>	amam	<м>

При носовите дифтонги, които притежават графичен знак за носовка <m> (или макар и рядко в краесловие <n>), този графичен знак може да се запази за сметка на акустиката на дифтонга, при който най-подходящо е да се спести изразяването на носовостта.

При носовите дифтонги, които отразяват носовостта само с графично ударение на португалски език (<ão>, <âe>, <õe>), опитите за кирилизирано графично изразяване на носовостта дава неестетични резултати, които освен това не представляват нито транскрипция, нито транслитерация. Чрез добавянето на графичен знак за носовка (<n> или <m>): Сан, Консейсан, Пайшан, Жоан и т.н. се прибавя сегмент, който не съществува нито в оригиналната фонетика, нито в оригиналната графика на името. Тази португалска носовост представлява архифонема, фонетично реализирана чрез гласната, и не съществува във вид на дентален носов оклузив¹⁸. В повечето случаи се промен-

¹⁸ Буров (2017: 316) разглежда носовостта като фонетична и фонологична универсалия при асимилационните процеси и установява, че признакът [+ носовост] се адаптира към най-разнообразни артикулации, а това обяснява „защо при повечето от тях преносът най-често е алофонен“, което се наблюдава при португалските носови гласни и дифтонги, ако правилно разбирам насоките на изследването.

ня съдържанието за женски род на португалското име, което при умалителни като *Sao* от *Консейсао*, стават неразпознаваеми като такива във варианта *Сан* и *Консейсан*, губи се естетиката на изображението, а <n> е крайно нехарактерна за португалския правопис графема, срещана в примери, които може да преброим на пръсти: *líquen*, *abdómen*, *dólmén*, *hífen*, *gérmén*, все случаи, в които се среща [ɛ] в неударена, посттоническа позиция¹⁹. Напълно съм съгласна, че регламентите за българска транскрипция на чужди имена не следва да се ръководят и от морфологични или прагматически критерии, които и за широката българска публика вероятно са напълно безразлични. Доколкото обаче междуезиковата транскрипцията е съпоставително лингвистично изследване, тези параметри са съществена част от фонологичната и акцентната структура на прозодичната дума, както и от граматичната и лексикалната ѝ семантика (вж. Тилков, Стоянов, Попов 1982: 278, Даскалова 2007, Пацева 2010), с които кирилизиранията им транскрипция би могла да се съобрази. В конкретния случай транскрипционното правило, основано на френската или полската фонологична реалност, не постига целите на транскрипцията или на транслитерацията на португалските имена.

III.3. Португалски консонантизъм (фонемни, архифонемни и алофони)

Португалските обструентни и сонорни съгласни разгръщат фонологичния си потенциал в предядрена позиция на началословие и най-вече на средисловие, където се наблюдават и палаталните фонемни /j/ и /ʎ/. В следядрена позиция се срещат множество неутрализационни процеси, които водят до реализацията единствено на носова архифонема /N/, съскаво-шушкава архифонема /S/, латерална архифонема /L/, вибрантна архифонема /R/, глайд /j/ и глайд /w/.

Именно някои от реализациите на палаталността, на носовостта и на съскаво-шушката варианти на фрикативната архифонема представляват затруднения при решенията за българската транскрипция на португалски имена.

III.3.1. Оклузивни

Системата от оклузивни се основава на пропорционална опозиция по признака [звучност]:

¹⁹ Барбоза (1994: 184) смята тези реализации за маргинални за португалската фонология и ги включва във фонетичния модел [ẽ] и фонологичния /ajN/.

Таблица № 9
Оклузивни фонемни и алофони

Артикулаторни х-ки	билабиални	дентални	веларни
Акустични х-ки	нискотонални	високотонални	компактни
+ звучни	/b/	/d/	/g/
Контекстуални алофони в интервокална позиция в лузоафриканската норма	[β]	[ð]	[ɣ]
Диатопични алофони в контекст на ядрена гласна [i] – палатализация и африкатизация в бразилската норма		[d], [dʒ] [t], [tʃ]	
– звучни	/p/	/t/	/k/

По Матеуш, Фале, Фрейташ (2005: 198)

Контекстуалните алофонни реализации (в допълнителна дистрибуция в лузоафриканската норма) на звучните оклузивни имат незадължителен, или по-скоро неустойчив, характер, като не се ограничават само до интервокално положение, защото се наблюдават и в предядрена позиция, ако звучният оклузив е съчетан с вибрант [ɾ] или латерална съгласна [l], както и ако предходната сричка е затворена от звучен фрикатив [ʒ] (вж. Барозо 1999: 95–97). В следядрена позиция може да се срещнат в началословие и/или средисловие, но никога в краесловие, на което се спряхме по-горе. Португалският език е развил няколко похвата на добавяне на епентетични гласни, чрез които да се преодолее следядрената позиция на звучните и беззвучните оклузивни. Процесите по палатализация и африкатизация, които се наблюдават като контекстуални варианти само в бразилските говори, не следва да се отразяват на българската транскрипция на португалски имена. В този смисъл оклузивните фонемни и алофони не представляват проблем за междуезиковата транскрипция, тъй като тя се предава по принципите на фонологичните, а не на алофонните, съответствия на графичните знакове.

Трябва да се отчетат само следните графични особености, които засягат фонетичните реализации на веларните оклузивни:

Таблица № 10
Графични варианти на оклузивите

Графемни и графемни съчетания	Фонетична стойност	Българска транскрипция
<ga>, <go>, <gu> <gr>, <gl>	[ga], [gə], [gɔ], [go], [gu], [ya], [yɐ], [yɔ], [yo], [yu], [gr], [gl]	<га>, <го>, <гу>, <гр>, <гл>
<gi>, <ge>	[zi], [zɛ], [zɛ]	<жи>, <же>
<gue>, <gui>	[gɛ], [ge], [gi], [yɛ], [ye], [yi]	<ге>, <ги>
<gua>, <guo>	[gwa], [gwo]	<гва>, <гуо>
<ca>, <co>, <cu>	[ka], [kɐ], [kɔ], [ko], [ku]	<ка>, <ко>, <ку>
<que>, <qui>	[kɛ], [ke], [ki]	<ке>, <ки>
<qua>, <qui>, <cui>	[kwa], [kwɐ], [kwi], [kwi]	<куа>, <куи>
<ce>, <ci>	[si], [sɛ], [se]	<си>, <се>

В графемните съчетания <pt>, <pc>, <pç> или <ct>, <cc> <ç>, при които първата графема няма фонетично съдържание (Кашелейро, Корея 2007: 14-15), тя не следва да се отразява на български език: подходящо е Baptista-Bastos да се транскрибира Батица-Бащош, а не *Баптица-Бащош. Съгласно Правописната спогодба от 1990 г. вече не трябва и да се изписват. Ако тези графемни имат фонетично съдържание обаче (Кашелейро, Корея 2007: 24-25), се изписват на португалски език и е редно да се отразят и в българската транскрипция.

III.3.2. Фрикативи

Системата от фрикативи се основава на пропорционална опозиция по признака [звучност]:

Таблица № 11
Фрикативни фонемни и алофони

Артикулаторни х-ки	лабиодентални	лингводентални	предпарлатални
Акустични х-ки	нискотонални	високотонални	компактни
+ звучни	/v/	/z/	/ʒ/
– звучни	/f/	/s/	/ʃ/

Португалските фрикативни съгласни поддържат фонологичните опозиции в предядрена позиция. В следядрена позиция има ограничения в появата на лабиоденталните фрикативи в началословие и средисловие и пълна липса на проявление в краесловие. А системата от четири фрикативни съгласни (лингводентални и предпарлатални, или посталвеоларни) неутрализира в следядрена позиция. Резултатът от неутрализацията е съскаво-шушката архифонема /S/, която се реализира по няколко начина:

- чрез [ʃ] в следядрена позиция, следвана от пауза или беззвучна съгласна, в лузоафриканската норма, както и с беззвучен, палатален, шушкав алофон [ɕ] или лабиодентален алофон [s] в бразилските варианти: *Costa, Santos, Paz, Pães*;
- чрез [ʒ] в следядрена позиция, следвана от звучна съгласна, в лузоафриканската норма, както и със звучен, палатален, шушкав алофон [z] или звучен, лабиодентален алофон [z] в бразилските варианти: *Desdémona / Desdêmona; Irene Lisboa*;
- чрез [z] в следядрена позиция, следвана от гласен звук в началото на следваща дума, в лузоафриканската и в бразилската норма: *Carlos Andrade*.

Тази специфика на контекстуалните и диатопичните реализации на съскаво-шушкавата архифонема в следядрена позиция повдига някои въпроси и проблеми относно българската транскрипция, за да се избегне залитането ту в строга транслитерация, ту в „краен фонетизъм“.

Ако се следва фонологичната линия на междуезикова транскрипция, би следвало да се предаде на български графичното съответствие без алофонните му реализации: Коста, Сантос, Ирене Лисбоа, Карлос Андраде. Вероятно по-голяма част от португалистите ще възрази на този поход. Аз самата не се чувствам уютно в такъв графичен образ на португалските имена. Но правилата се създават, за да ги прилагаме, въпреки вкуса си, т.е. не са въпрос на харесване, а на аргументация. Фонологичният подход при транскрипцията всъщност навлиза много по-дълбоко в похватите, приписвани традиционно на транслитерацията.

Ако се следва фонетичната специфика на португалската съскаво-шушкава архифонема, може да се приеме като изходен или неутрален вариант на реализация (в контекстуално и диатопично отношение) алофонът в контекст на пауза: [ʃ], като същият се приложи към всеки друг контекст в българската транскрипция на португалски имена: Коща, Сантош, Ирене Лишбоа, Карлош Андраде.

Решението да се отразят всички алофонни реализации на архифонемата /S/ по мое мнение граничат с „радикален фонетизъм“ и не допринасят за съхраняване на графичната близост с оригинала и за естетиката на българския графичен образ на португалското име: Коща, Ирене Лижбоа, Карлоз Андраде.

Предвид диахронното развитие на системата от фрикативни съгласни (Тесие 1994: 49–52), трябва да се отчетат следните графични особености, които засягат фонетичните реализации на лабиоденталните и предпалаталните фрикативи:

Таблица № 12

Графични варианти на фриктивите

Графемни и графемни съчетания	Фонетична стойност	Примери	Българска транскрипция
<s> в началословие	[s]	Seixal	Сейшал
<ss> в средисловие	[s]	Assis	Асиш
<ç> в средисловие	[s]	Leça da Palmeira	Леса да Палмейра
<ce>, <ci> в началословие и средисловие	[si, [se], [se]	Cezimbra	Сезимбра
<z> в началословие	[z]	Zézeze	Зезере
<s> в средисловие	[z]	Casal Ventoso, Barroso	Казал Вентозо, Барозо
<x>	[z], [s], [ʃ], [ks]	exame, máximo, extintor, léxico; São Félix do Xingu	Сао Феликс до Шингу
<ch>	[ʃ]	Chaves	Шавеш
<j>, <ge>, <gi>	[ʒ]	Jaboticabal, Minas Gerais	Жаботикабал, Минаш Жерайш

Фонетичната стойност на горепосочените графични знакове следва да се отразява при българската транскрипция на португалски имена, тъй като съдържа фонемни в предядрена позиция.

III.3.3. Сонорни носови съгласни

Носовите съгласни, които съдържат и оклузивен елемент, макар да преобладава сонорната им характеристика поради свободния излаз на издишната струя през носната кухина, се отличават със спонтанно озвучаване и съответно с признака [звучност], който е редуван, защото отпада опозицията по звучност и беззвучност. Проявяват се като фонемни в предядрена позиция на началословие (/n/ и /m/) и най-вече на средисловие, в интервокален контекст, където се реализират и трине носови фонемни /n/, /m/ и /ɲ/. Изразяват се чрез графичните знакове <m>, <n> и <nh>.

Таблица № 13

Сонорни носови фонемни

Артикулаторни х-ки	билабиален	алвеоларен	палатален
Акустични х-ки	нискотонални	високотонални	компактни
+ звучни	/m/	/n/	/ɲ/

Не се отличават с алофонни реализации в свободна или в допълнителна дистрибуция. Не регистрират графични варианти.

В следядрена позиция обаче неутрализират артикулаторните им характеристики, свързани с мястото на учленяване, като запазват функционалността си на носова архифонема /N/ с общия признак [назалност]. Във фонетичен аспект се разпознават като носови гласни: [ĩ], [ẽ], [ẽ̃], [õ], [ũ], а във фонологичен – като гласни фонемии или архифонемии²⁰ и носова архифонема /N/: /iN/, /eN/, /aN/, /oN/, /uN/. Както вече поясних, струва ми се препоръчително графичното отразяване на носовата архифонема само в случаите, които съдържат графичен знак за носовост в оригинала <n>, <m>, съответно с <n> и <m> на български език. В останалите случаи е по-добре да се запази графичният образ на оригинала и да се спести отразяването на носовостта без учленителни характеристики.

Що се отнася до палаталния носов елемент в предядрена позиция <nh>, неговата палаталност може да се изрази само когато българската правописна система допуска графичното ѝ изразяване: <ньо>, <ню>, <ня>, но не и <нѐ> или <нѝ>.

III.3.4. Плавни съгласни

(латерални и вибранти фонемии и архифонемии)

Плавните съгласни също се реализират като фонемии в предядрена позиция на началословие и преди всичко на средисловие, в интервокален контекст, където намира място и палаталната латерална съгласна [ʎ]. Признакът [звучност] не е дистинктивен, защото притежават спонтанно озвучаване заради свободния излаз на издишната струя през устната кухина.

В следядрена позиция се осъществяват посредством архифонемии: латерална архифонема /L/ с алофон [ʎ] в лузоафриканската норма и алофон [w] в бразилската норма; вибранти архифонема /R/ с по-голям брой алофонни реализации в бразилската норма [r], [ɾ], [ɻ], [a:], [e:], [i:].

III.3.4.1. Вибрантни алофони, фонемии и архифонемии

Вибрантните звукове в португалския език се характеризират с относително голям брой алофони, както и с една ексклузивна опозиция по признака [напрегнатост] и [ненапрегнатост] (Делгадо Мартинш 1988: 99–100).

²⁰ Гласните архифонемии са резултат от неутрализацията на тесните и широките варианти на [e] – [ɛ], [ɐ] – [a], [o] – [ɔ] при носовост, която блокира реализацията на широките гласни [ɛ], [a], [ɔ] (Барбоза 1994: 171–172, Барозо 1994: 119).

Таблица № 14
Вибрантни звукове

Артикулаторни х-ки	алвеоларни	ретрофлексен	веларен	увуларен
Акустични х-ки	високотонални	високотонален	нискотонален	компактен
– ненапрегнат	[ɾ] > /ɾ/	[ɽ] > /ɽ/		[ʁ] > /ɾ/
+ напрегнат	[r] > /ɾ/		[R] > /ɾ/	

Алофонните варианти нямат различна графична реализация в португалския език, такава не е препоръчително, а не е и възможно, да се осигури от българската транскрипция. Графичната реализация на фонетичната опозиция /ɾ/ – /ɽ/ в интервокална позиция се свежда до графемата <ɾ> и диграфа <ɾɾ>, които в българска транскрипция се реализират без удвояване на графичния знак: Barroso > Барозо.

В следядрена позиция се наблюдава вибрантна архифонема /R/, реализирана чрез алофон [ɾ]²¹.

III.3.4.2. Латерални алофони, фонемни и архифонемни

Латералните звукове в португалския език се характеризират с относително по-малък брой алофони, както и с една ексклузивна опозиция по признака [непалаталност] и [палаталност] (Барбоза 1994: 125, 144–145, Барозо 1999: 98–100, 138–143).

Таблица № 15
Латерални звукове

Артикулаторни х-ки	алвеоларен	палатален	веларен
Акустични х-ки	високотонален	компактен	нискотонален
+ звучни	[l] > /l/	[ʎ] > /ʎ/	[ɭ] > /L/

В предядрена позиция, в началословие, се реализира само алвеоларна латерална съгласна [l], която влиза в опозиция с палаталната [ʎ] само в предядрена, интервокална позиция, т.е. в средисловие: /l/ – /ʎ/.

В следядрена позиция, в началословие, средисловие и краесловие, опозицията неутрализира и се среща само латералната архифонема /L/ с алофон [ɭ] в лузоафриканската норма и алофон [w] в бразилската норма: Salvador Sobral > Салвадор Собрал. Кирилизирането на алофон [ɭ] е възможно единствено чрез графема <л>. Кирилизирането на алофон [w] като <у> (*Собрау вместо

²¹ В предядрена позиция, в началословие, също липсва опозиция между фонемите /ɾ/ – /ɽ/, като от двете се реализира само напрегнатата, което също е контекст на неутрализация.

Собрал) не се препоръчва, защото противоречи на фонологичния принцип на транскрипцията и представлява „краен фонетизъм“.

Алофонните варианти в португалския език се предават графично по един и същи начин чрез графема <l>, която съответства на българската графема <л>, а тя не създава нерешими казуси за българската транскрипция на португалски имена: Леонор, Леал, Leandro > Леонор, Леал, Леандро.

Палаталната фонема /ʎ/ с диграф <lh> в предядрена позиция в средисловие може да се изрази на български език само когато българската правописна система допуска графичното ѝ предаване: <льо>, <лю>, <ля>, но не и <лье> или <љи>: Guilherme > Гилерме, Paulo Coelho > Пауло Коельо.

IV. Заключение

В заключение може да се обобщят насоките за подход към българската транскрипция и транслитерация на португалски имена, така че да се улесни процесът по предаването на всяко конкретно португалско име със средствата на българската графична система, без да се изпада в крайности от фонетично или графемно естество.

Балансът в прилагането на транскрипционни и транслитерационни принципи в графичния пренос сочи според мен, че процесът се състои основно в *трансграфизация*, която държи сметка за акустично-перцептивните особености на имената, за фонологичните процеси в чуждия език, за естетиката на транслитерираното име, за близостта му с графичния образ на оригинала и за съобразеността му с правописните норми на българския език.

Основните препоръчителни насоки може да се очертаят така:

А) Разликите по отвореност и затвореност на по-дифузните, неносови гласни в акцентувана сричка (вж. & III.1.1) не се отразяват графично нито в оригинала, нито в българската транскрипция и транслитерация на португалските имена: Антонио (António и Antônio).

Б) Редукцията на португалските гласни в неакцентувана сричка е сходна, макар и не еднаква, с редукцията на българските гласни в такава позиция (вж. & III.1.2 и подточки). Несходствата се дължат и на различните фонетични регистри на двата езика, но естеството им дава достатъчно основание да не се търси графично отразяване на португалската редукция на български език. Следва да се пише Аресейро (Areeiro), Ареал (Areal), Вила Реал (Vila Real), Еаниш (Eanis), Ещорил (Estoril), Барозо (Barroso), Порто (Porto), Алгарве (Algarve), Гутереш (Guterres), фадо (fado), азулежо (azulejo), а не *Ариейро, *Ариал, *Вила Риал, *Ианиш или *Яниш, *Щорил, *Барозу, *Порту, *Алгарв или *Алгарвъ, *Гутериш, *фаду, *азулежу.

В) Носовите гласни, т.е. носовата архифонема, се изразява графично чрез <н> и <м> на български език само ако в оригинала има графичен образ <n> и <m> (вж. & III.1.1): Фернандо Кампош (Fernando Campos), Жоахим Фонсека (Joaquim Fonseca), Серам (Seram). Ако са изразени с графема <ã>, е препоръчително да не се транскрибира носовостта, а само графемата <a>: Ковиля (Covilhã), Серта (Sertã), Голега (Golegã), а не *Ковилян, *Сертан, *Голеган²².

Г) Носовите дифтонги, т.е. носовата архифонема в дифтонг (вж. & III.2.2), се транскрибират в зависимост от възможността да се изразят едновременно дифтонгът и носовостта, като се държи сметка за фонологичната разлика между неносовите и носовите дифтонги и графичните съчетания в португалския език:

– За графемните съчетания , <ém> в краесловие (вж. & III.1.1) колегията от португалисти прие транслитерационния подход, а именно, да се предаде с графемно съчетание : Касем (Cacém), Сантарем (Santarém), Белем (Belém), Сао Симао де Литем (São Simão de Litém) и др. Този подход създава последователност при преноса на носовите гласни и носовите дифтонги, съхранява графичния образ на оригинала и предава приблизително фонологичното съдържание на носовата архифонема, като спестява само изразяването на дифтонга. Другите предложени варианти, а именно <ей>, <ейм> или <ейн>, не обединиха мнозинството специалисти около себе си²³;

– Препоръчваме графемното съчетание <ão> да се предаде на български чрез <ao>: Жоао (João), Консейсао (Conceição), Сао Пауло (São Paulo), Педро Пайшао (Pedro Paixão), вместо с <ан>, за да се запази графичният образ на оригинала, тъй като няма вариант, който да предаде едновременно дифтонга, носовостта и оригиналния графичен образ²⁴;

– Препоръчваме графемните съчетания <ãe>, <õe> да се изразяват чрез <a(я)йш>, <ойш>, тъй като не съдържат графема за носовостта на дифтон-

²² Втората част на това предложение влиза в противоречие с изискванията на Секцията за съвременен български език на ИБЕ (БАН 2012: т. 26.3), така че то се ръководи от спецификата на португалската фонологична система и прозодична дума, които бележат различия с френската и полската.

²³ Предложението влиза в противоречие с изискванията на Секцията за съвременен български език на ИБЕ (БАН 2012: т. 26.6), защото дава превес на транслитерацията пред транскрипцията. То обаче успява да обедини екипа от португалисти и да отговори на повечето от един критерий в научната литература по въпроса, в която транслитерацията съвсем не е отречен подход.

²⁴ Вж. бел. 21. За жалост всеки друг вариант за българска транскрипция води до резултати, които не представляват нито транскрипция, нито транслитерация на португалските имена.

гите, а само диакритичен знак. Предпочетеният транскрипционен вариант съставлява най-близкия по звучене образ без труднопроизносими графемни съчетания: Магалийш (Magalhães), Камойш (Camões), Мидойш (Midões)²⁵.

Д) Неносовите дифтонги се предават на кирилица съобразно графичния образ на оригинала и фонетичното му съдържание (*вж.* & III.2.1 и Таблица № 7).

Е) Графичното съчетание <ia> се изразява (*вж.* & III.2) чрез:

– графичен образ <ия> на български език, когато е в краесловие, независимо дали ударението пада върху гласната [i] или не: Мария (Maria), Фария (Faria), Вия Алгарвиана (Via Algarviana), Лейрия (Leiria) и Далия (Dália), Елия (Hélia);

– графичен образ <иа> на български език, когато е в средисловие: Алгарвиана (Algarviana), Мариана (Mariana), Сантиаго де Литем (Santiago de Litém);

– графичен образ <я> на български език, когато се намира в сричка без предядрена съгласна, в краесловие, ако предходната сричка е отворена: Корейя (Correia), Колмеяш (Colmeias), Алдея Нова (Aldeia Nova).

Ж) Изразяват се графично на български език фонетичните съответствия на различните графемни на веларните оклузивни (*вж.* Таблица № 10) и на съскавите и шушкавите фрикативи (*вж.* Таблица № 12) в предядрена позиция. Техните алофони (*вж.* Таблица № 9) обаче не се кирилизират.

З) Палаталните носови и латерални съгласни с диграфи <nh> и <lh> се транскрибират съобразно изискванията на българския правопис (*вж.* & III.3.4.2), т.е. палаталността не се изразява графично при ядрени гласни <е> и <и>: Гилерме (Guilherme), Сабаделе да Сера (Sabadelhe da Serra), Пинеирош (Pinheiros), Пинел (Pinhel).

И) Не се изразява графично на български език удвояването на вибрантната съгласна с диграф <rr> (*вж.* III.3.4.1) или фрикативната съгласна с диграф <ss> (*вж.* III.3.2 и Таблица № 12), като същите се изписват с графемите <r> и <s> на български език: Барозо (Bartoso), Баранкош (Barrancos), Барейрош (Barreiros), както и Васал (Vassal), Асиш (Assis).

²⁵ *Вж.* бел. 21 и 22. Екипът португалисти прецени, че по този начин се постига по-голяма последователност в трите горепосочени случая, а в конкретната ситуация графемното съчетание <инш> е нехарактерно и труднопроизносимо за българската аудитория.

Й) Относно подхода за графично изразяване на съскаво-шушката архифонема /S/ в следядрена позиция, в средисловие и в краесловие (*вж.* &III.3.2), независимо дали графичният образ е <s> или <z>, колегията португалисти се обедини около решението да избегне отразяването на алофоните в свободна дистрибуция, като запази фонетичното съдържание пред пауза на графема <ш>, характерно за лузоафриканската норма, и фонетичното съдържание пред пауза на графема <с>, характерно за бразилската норма. А именно: Сантош (Santos), Луиш Ваш де Камойш (Luís Vaz de Camões), Траш-ош-Монтеш (Trás-os-Montes), Ирене Лишбоа (Irene Lisboa) в лузоафриканската норма, но Сантос (Santos), Минас Жерайс (Minas Gerais), Машадо де Асис (Machado de Assis) в бразилската норма.

Става видно, че най-критични и спорни с оглед на изискванията на Секцията за съвременен български език на ИБЕ (БАН 2012) са транскрипционните варианти, свързани с кирилизираният изразяване на носовостта (*вж.* случаи В и Г), която има свои характерни специфики в португалския език. Въпросът остава отворен за обсъждане, така че да се постигне най-благоприятното, макар може би несъвършено, решение, съчетаващо португалската фонологична и прозодична система с българската фонемно-графемна и правописна традиция. Останалите изведени предложения за българска транскрипция на португалски имена не са повдигнали възражения.

Тези обосновки и заключения вероятно няма да решат възникващите проблеми в практиката на българската транскрипция и транслитерация на португалски имена, защото те нямат задължителен характер. Конкретни случаи ще изискват индивидуални решения в рамките на очертаните тенденции, така че темата следва да бъде продължена с разработването на глосар на португалските топоними и антропоними и техните транскрипционни варианти, но постигането на съгласие поне между членовете на португалоезичната академична общност е от огромно значение, за да се изгради транскрипционна култура по въпросите на преноса на чужди имена на български език у нашите студенти, колеги и други индивидуални и институционални български потребители.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин, Вългенов 1974: Андрейчин, Л., М. Вългенов. Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език. София: Наука и изкуство, 1974. [Andreïchin, Vŭlglenov 1974: Andreïchin, L., M. Vŭlglenov. Izgovor i transkriptsiya na chuzhdi imena na bŭlgarski ezik. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1974]
- Атанасова 1974: Атанасова, Б. Португалски имена. – Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език. София: Наука и изкуство, 1974, 157–169. [Atanasova 1974: Atanasova, B. Portugalski imena. - Izgovor i transkriptsiya na chuzhdi imena na bŭlgarski ezik. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1974, 157–169.]

- БАН 1988: Обща инструкция за транскрипция и правопис на географските имена. Институт за български език при БАН, Съвет за правопис и транскрипция на географските имена към ГУГКК (Главно управление по геодезия и картография), София. [BAN 1988: Obshta instruksiya za transkriptsiya i pravopis na geografските имена. Institut za bŭlgarski ezik pri BAN, Sŭvet za pravopis i transkriptsiya na geograf-ски имена към GUGKK (Glavno upravlenie po geodeziya i kartografiya), Sofiya.]
- БАН 2002: Авторски колектив. Нов правописен речник на българския език. Институт за български език, Българска академия на науките (отг. ред. В. Станков). София: Хейзъл, 2002. [BAN 2002: Avtorski kolektiv. Nov pravopisen rechnik na bŭlgarskiya ezik. Institut za bŭlgarski ezik, Bŭlgarska akademiya na naukite (otg. Red. V Stankov). Sofiya: Kheizŭl, 2002.]
- БАН 2012: Авторски колектив. Официален правописен речник на българския език. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките. София: Просвета, 2012. [BAN 2012: Avtorski kolektiv. Ofitsialen pravopisen rechnik na bŭlgarskiya ezik. Institut za bŭlgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreïchin“, Bŭlgarska akademiya na naukite. Sofiya: Prosveta, 2012.]
- Барбоза 1994: Barbosa, J. M. Introdução ao estudo da fonologia e morfologia do português. Coimbra: Almedina, 1994.
- Барозо 1999: Barroso, H. Forma e substância da expressão da língua portuguesa. Coimbra: Almedina, 1999.
- Бояджиев, Тилков 1997: Бояджиев, Т., Д. Тилков. Фонетика на българския квижовен език. Велико Търново: Абагар, 1997. [Boyadzhiev, Tilkov 1997: Boyadzhiev, T., D. Tilkov. Fonetika na bŭlgarskia kvizhoven ezik. Veliko Tŭmovo: Abagar, 1997.]
- Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: Бояджиев, Т., Е. Георгиева, Й. Пенчев, В. Станков, Д. Тилков. Граматика на съвременния български книжовен език в три тома. Том 1. Фонетика. София: Абагар Паблишинг, 1998. [Boyadzhiev, Georgieva, Penchev, Stankov, Tilkov 1998: Boyadzhiev, T., E. Georgieva, I. Penchev, V Stankov, D. Tilkov. Gramatika na sŭvremenniya bŭlgarski knizhoven ezik v tri toma. Tom 1. Fonetika. Sofiya: Abagar Pablishing, 1998.]
- Бояджиев 2005: Бояджиев, Т. За транскрипцията на заети лични имена в българския език. – В: Роне, М., Р. Алварато, П. Моллов (съст.). Езикът и неговата динамична природа (юбилеен сборник по случай 70-годишнината на Иван Кънчев). София: НИБА Консулт, 2005, 91–96. [Boyadzhiev 2005: Boyadzhiev, T. Za transkriptsiya na zaeti lichni imena na bŭlgarski ezik. - V: Rone, M., R. Alvarado, P. Mollov (sŭst.). Ezikŭt i negovata dinamichna priroda (yubileen sbornik po sluchaï 70-godishnina na Ivan Kŭnchev). Sofiya: NIBA Konsult, 2005, 91–96.]
- Буров 2017: Буров, Ив. Фонетични и фонологични универсалии при асимилационните процеси. София: УК „Романистика“, 2017. [Burov 2017: Burov, Iv. Fonetichni i fonologichni universalii pri asimilatsionnite produkti. Sofiya: UK „Romanistika“, 2017.]
- Велозо 2005: Veloso, J. Considerações sobre o estatuto fonológico de [i] em português. – Revista da Faculdade de Letras – Línguas e Literaturas, II Série, XXII/2005, 621–632.
- Данчев 2010: Данчев, А. Българска транскрипция на английски имена. (4-то издание). София: Изток-Запад, 2010. [Danchev 2010: Danchev, A. Bŭlgarska transkriptsiya na angliïski imena. (4-to izdanie). Sofiya: Iztok-Zapad, 2010.]

- Даскалова 2007: Даскалова, Д. Акцент и семантика. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007. [Daskalova 2007: Daskalova, D. Aktsent i semantika. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 2007.]
- Делгадо Мартинш 1983: Delgado Martins, M. R. Sept etudes sur la perception. Accent et intonation du portugais. Lisboa: Laboratório de Fonética da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, 1983.
- Делгадо Мартинш 1992: Delgado Martins, M. R. Ouvir falar. Introdução à fonética do português. Lisboa: Caminho, 1992.
- Дренска 1989: Дренска, М. Състояние и проблеми на транскрипцията на португалски имена на български. – Български език, год. XXXIX, кн. 2/1989, 160–170. [Drenska 1989: Drenska, M. Sŭstoyanie i problemi na transkriptsiya na portugalski imena na bŭlgarski. – Bŭlgarski ezik, godina. XXXIX, kn. 2/1989, 160–170.]
- Дренска 1994: Дренска, М. Акустична и функционална характеристика на неударените орални гласни в португалския език и техните съответствия в системата на българския вокализъм. – Годишник на ФКНФ, № 82, кн. 2/1994, 89–149. [Drenska 1994: Drenska, M. Akustichna i funktSIONalna kharakteristika na neudarenite oralni glasn v portugalski ezik i sŭotvet-stvietyo v programite na bŭlgarskiya vokalizŭm. – Godishnik na FKNF, № 82, kn. 2/1994, 89–149.]
- Дренска 1998: Дренска, М. Дифтонгите в португалския и българския език. – Годишник на ФКНФ, № 86, кн. 1–2/1998, 57–115. [Drenska 1998: Drenska, M. Diftongite na portugalski i bŭlgarski ezik. – Godishnik na FKNF, № 86, kn. 1–2 / 1998, 57–115.]
- Жобов 2007: Жобов, Вл. За транскрипцията на български собствени имена с латиница. – Електронно списание LiterNet, № 2 (87), 24.02.2007 г. https://litenet.bg/publish20/v_zhobov/za_transkripciata.htm [Посетен на 14.04.2020 г.] [Zhobov 2007: Zhobov, Vl. Za transkriptsiyata na bŭlgarski sobstveni imena s latinitsa. – Elektronno spisanie LiterNet, № 2 (87), 24.02.2007 https://litenet.bg/publish20/v_zhobov/za_transkripciata.htm [Poseten na 14.04.2020]]
- Жобов 2004: Жобов, Вл. Звуковете в българския език. София: СЕМА-ПИИ, 2004. [Zhobov 2004: Zhobov, Vl. Zvukovete na bŭlgarskiya ezik. Sofiya: SEMA-RSH, 2004.]
- Закон за транслитерацията: Проект: 802-01-104/22.12.2008 г., Обн. ДВ. бр. 19 от 13 Март 2009 г., изм. ДВ. бр. 77 от 1 Октомври 2010 г., изм. ДВ. бр. 77 от 9 Октомври 2012 г., изм. ДВ. бр. 68 от 2 Август 2013 г., изм. ДВ. бр. 98 от 13 Декември 2019г. <https://www.mrrb.bg/bg/zakon-za-transliteraciya/> [Посетен на 25.04.2020 г.] [Zakon za transliteratsiya: Proekt: 802-01-104 / 22.12.2008, Obn. DV. br.19 ot 13 mart 2009, izm. DV. br. 77 ot 1 oktomvri 2010, izm. DV. br. 77 ot 9 oktomvri 2012, izm. DV. br. 68 ot 2 avgust 2013, izm. DV. br. 98 ot 13 Dekemvri 2019 <https://www.mrrb.bg/bg/zakon-za-transliteraciya/> [Poseten na 25.04.2020]]
- Иванов 1996: Иванов, Й. Учебник по фонетика на българския език. София: Jusautor, 1996. [Ivanov 1996: Ivanov, Ĭ. Uchebnik po fonetika na bŭlgarskiya ezik. Sofiya: Jusautor, 1996.]
- Каштелейро, Корея 2007: Casteleiro, J. M., P. D. Correia. O novo acordo ortográfico. O que vai mudar na língua portuguesa? Cacém: Texto, 2007.
- Кънчев 2000: Кънчев, И. Българска транскрипция на испански имена. София: Хейзъл, 2007. [Kŭnchev 2000: Kŭnchev, I. Bŭlgarska transkriptsiya na ispanski imena. Sofiya: Kheizŭl, 2007.]

- Матеуш, Брито, Дуарте, Фария 1989: Mateus, M. H. M., A. M. Brito, I. Duarte, I. H. Faria. Gramática da língua portuguesa. Lisboa: Caminho, 1989.
- Матеуш, Андраде, Виана, Вилалва 1990: Mateus, M. H. M., A. Andrade, M. do C. Viana, A. Villalva. Fonética, fonologia e morfologia do português. Lisboa: Universidade Aberta, 1990.
- Матеуш, Фалé, Фрейтас 2005: Mateus, M. H. M., I. Falé, M. J. Freitas. Fonética e fonologia do português. Lisboa: Universidade Aberta, 2005.
- Наредба № 6 / 1995: Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език на министъра на териториалното развитие и строителство. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/bulgaria_decree_transliteration_bg.pdf [Посетен на 12.05.2017 г.] [Naredba № 6/1995: Naredba № 6 от 12 yuni 1995 za transkriptsiya i pravopis na chuzhdi geografski imena na bŭlgarski ezik na ministŭra na teritorialnoto razvitie i stroitelstvo. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/bulgaria_decree_transliteration_bg.pdf [Poseten na 12.05.2017]]
- Парапшеков 2015. Парапшеков, Б. Българска транскрипция на немски имена. София: Изток-Запад, 2015. [Parashkevov 2015. Parashkevov, B. Bŭlgarska transkriptsiya na nemski imena. Sofiya: Iztok-Zapad, 2015.]
- Пацева 2010: Пацева, М. За акцентната област на българското словно ударение. – Електронно списание LiterNet, № 9 (130), 21.09.2010 г. <https://liternet.bg/publish26/mirena-paceva/akcentnata.htm> [Посетен на 23.04.2020 г.] [Patseva 2010: Patseva, M. Za aktsentnata oblast na bŭlgarskoto slovno udarenie. – Elektronno spisanie LiterNet, № 9 (130), 21.09.2010 <https://liternet.bg/publish26/mirena-paceva/akcentnata.htm> [Poseten na 23.04.2020]]
- Пацева 2012: Пацева, М. За словното ударение на българския език, изучаван като чужд. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012. [Patseva 2012: Patseva, M. Za slovnoto udarenie na bŭlgarskiya ezik, izuchavan kato chuzhd. Sofiya: Universitet-sko izdatelstvo „Sv. Kliment Okhridski“, 2012]
- Пацева 2018: Пацева, М. Психолингвистична перспектива към акцентуването в българския език. – Език и литература, 1-2/2018, 103–118. [Patseva 2018: Patseva, M. Psikholingvistichna perspektiva kŭm aktsentuvaneto v bŭlgarskiya ezik. - Ezik i literatura, 1-2 / 2018, 103–118.]
- Стоянов 2014: Стоянов, Р. Как да изписваме португалски думи на български. – В: Кръстев, Н. (съст.). Мислене, език, реч (Изследвания в чест на проф. дфн Евгения Вучева). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014, 153–161. [Stoyanov 2014: Stoyanov, R. Kak da izpishem portugalski gradove na bŭlgarski. - V: Krŭstev, N. (Sŭst.). Mislene, ezik, rech (Izsledvaniya v chest na prof. Dfn Evgeniya Vucheva). Sofiya: Universitet-sko izdanie „Sv. Kliment Okhridski“, 2014, 153–161.]
- Тесиé 1994: Teyssier, P. História da língua portuguesa. Lisboa: Livraria Sá da Costa, 1994.
- Тилков, Стоянов, Попов 1982: Тилков, Д., Ст. Стоянов, К. Попов. Граматика на съвременния български език. том I. Фонетика. София: Издателство на Българска академия на науките, 1982. [Tilkov, Stoyanov, Popov 1982: Tilkov, D., St. Stoyanov, K. Popov. Gramatika na sŭvremenniya bŭlgarski ezik. tom I. Fonetika. Sofiya: Izdatelstvo na Bŭlgarska akademiya na naukite, 1982]
- Томов 1965: Томов, Т. По въпроса за изговора и писменото предаване на испанските и португалските имена в български език. – Български език, год. XV, кн. 4–5/1965, 383–389. [Tomov 1965: Tomov, T. Po vŭprosa za izgovora i pismenoto predavane

na ispanskite portugalskite imena v bŭlgarskiqa ezik. – Bŭlgarski ezik, godina. XV, kn. 4–5/1965, 383–389.]

Якобсон, Фант, Хале 1963: Jakobson, R., C. G. M. Fant, M. Halle. Preliminaries to Speech Analysis. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press, 1963 (първо издание 1952 г.).

Доц. д-р Весела Чергова

Катедра „Испанистика и португалистика“

Факултет по класически и нови филологии

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Адрес: бул. „Цар Освободител“ № 15, 1504 София

електронен адрес: chergova@uni-sofia.bg

Assoc. Prof. Vesela Chergova, PhD

Department of Spanish and Portuguese Studies

Faculty of Classical and Modern Philology

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Address: 15 Tsar Osvoboditel Blvd.,

1504 Sofia, Bulgaria

email address: chergova@uni-sofia.bg